

Håndbok for kjøpere av Inn på tunet-tjenester

Med spesiell fokus på tilrettelagt arbeid og arbeidstrening for unge og voksne

Høgskolen i Hedmark

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk

Forfatteren er selv ansvarlig for sine konklusjoner. Innholdet gir derfor ikke nødvendigvis uttrykk for Høgskolens syn.

I rapportserien fra Høgskolen i Hedmark publiseres FoU-arbeid og utredninger. Dette omfatter kvalifiseringsarbeid, stoff av lokal og nasjonal interesse, oppdragsvirksomhet, foreløpig publisering før publisering i et vitenskapelig tidsskrift etc.

©Forfatterne/Høgskolen i Hedmark

ISBN: 978-82-7671-916-1

FORORD

Denne håndboken¹ er utarbeidet av en forskergruppe ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for Folkehelsefag, i samarbeid med forskere ved Østlandsforskning. Forfatterne er: Ragnfrid Kogstad (redaktør), Bengt Eriksson, Arild Granerud, Jan Kåre Hummelvoll, Tonje Lauritzen og Kari Batt-Rawden. De to siste arbeider ved Østlandsforskning. Marthe Harsvik, Høgskolen i Hedmark, har gjort et stort arbeid med redigering og layout.

Håndboken er finansiert av Fylkesmannen i Hedmark. I utgangspunktet var ønsket at man rettet håndboken mot tjenester til langtidssykemeldte *eller* langtidsledige. Da det har vist seg vanskelig å sette et klart skille mellom disse to gruppene, velger vi å snakke om tjenester til unge og voksne personer som av ulike grunner har falt ut eller står i fare for å falle ut av utdanning og/eller arbeidsmarked.

Dette innebærer en klar avgrensning i forhold til hele feltet av Inn på tunet-tjenester, Grønn omsorg eller Grønt arbeid. Vi avgrenser oss både mot pedagogiske tilbud til barn og unge, arbeid med flyktninger, eldreomsorg, tjenester innen kriminalomsorgen og rusomsorgen, og tilbud til fysisk funksjonshemmede.

Vi håper at håndboken skal bli en nyttig veileder for de som ønsker å ta i bruk Inn på tunet, Grønn omsorg eller Grønt arbeid

som en del av det helhetlige tjenestetilbudet. I en tid der kommunene oppfordres til å utvide perspektivet på aktuelle samarbeidsarenaer, finne innovative løsninger i samarbeid med private aktører, ivareta behovet for fleksible og variert tjenester og beholde både et individuelt fokus og et livsløpsperspektiv, kan Inn på tunet og andre grønne tjenester være ett av svarene. Vi har valgt å legge vekt på det konkrete innholdet i tjenestene, ulike organisasjonsmodeller både på kjøper og tilbydersiden, hva som bør med i avtaler, hvilke kvalitets-sikringssystemer som eksisterer, og konkrete krav til offentlige innkjøp. Del I utgjør den konkrete håndbokdelen, mens del II og del III inneholder mer bakgrunnsstoff og utdypende teori og refleksjoner.

Vi vil rette en stor takk til de som har gitt kommentarer under veis og deltatt i workshops rundt denne håndboken. Det gjelder: Jon Karlsen, Lene Bårdseng, Anne Pauline Skjelkvåle, Marthe Harsvik, Georg Morland og Arne Løkås. En spesiell takk til Jon Karlsen (Inn på tunet-nettverket Hamar, Løten og Stange) for å ha skrevet avsnittet om avtaler, og til stabsleder i Løten kommune, Tore Edvardsen som satte av tid til å gi en grundig orientering om bestemmelsene rundt offentlige anskaffelser og hvordan disse kan praktiseres på hensiktsmessige måter.

INNHOLDSFORTEGNELSE

Forord	1
Innholdsfortegnelse	2
DEL I HÅNDBOK FOR KJØPERE AV INN PÅ TUNET-TJENESTER	4
Innledning.....	5
Hva er Inn på tunet?.....	6
Bakgrunn, historikk.....	7
Organisering på kjøpersiden	9
Organisering på tilbydersiden	10
Tiltaksbedriftenes kvalitetssikringssystem.....	11
KSL-standard 1 og 11.....	12
KSL-standard 1 Generelle krav til garden	12
KSL-standard 11 Inn på tunet	12
En egen godkjenning-/sertifiseringsordning for Inn på tunet- gårder	14
Kvalitetssikring i NAV ved kjøp av Inn på tunet-tjenester	15
Et eget KSL-dokument for Grønt arbeid.....	17
Kvalitetssikring – de viktigste punktene.....	18
Avtaler	20
1. Hvilket tidsrom gjelder avtalen for?	20
2. Hvilken pris er avtalt for gjeldende periode? Hva er innbefattet i denne prisen? Fakturering?	20
3. Oppsigelse?.....	21
4. Hvilke kvalitetskrav stilles fra kjøper? Kompetansekrav?.....	21
5. Avtalens omfang	21
6. Veiledning/evaluering.....	21
7. Forsikring	22
8. Andre forhold å ta med i en avtale.	22
Krav til offentlige anskaffelser.....	23
Lov om offentlige anskaffelser – mål og virkeområde	23
Anskaffelsesverdi kr. 0-100.000:	24
Kr. 100.000,- til 500.000,- beløpet gjelder hele kontraktens varighet.....	24
Kr 500.000,- til 1,6 millioner (varer) eller 40 millioner (totalentreprise/bygg).....	24
Unntak	24
Tilbyderes/selgeres klagerett	25
Rammeavtale.....	25
Matmerks sertifiseringsordning	26
Prioritering av regelverk og dokumenter	26
I. Utdypende om Grønn omsorg	27
DEL II: GRØNN OMSORG; INNHOLD, BAKGRUNN OG BEGRUNNELSER.....	27
Hvorfor virker kontakten med dyr og natur?	28
Grønn omsorg på gården/Inn på tunet	31
Hagebruk/Hageterapi	33
Mer om kontakt med dyr.....	34
Nettverk og sosialt samvær	35
Allsidigheten – en totalitet av faktorer som samvirker	36

Recoveryfaktorer i naturbaserte tjenester og en del andre tjenester	37
II. Politiske intensjoner bak satsingen på Grønn omsorg.....	39
Grønn omsorg i Vestfold fra 1990-tallet.....	39
Nasjonalt prosjekt for bruk av gården som ressurs	41
Vilje Viser Vei som forløper til Grønt arbeid.....	42
Jakten på løsninger når mange faller ut av arbeidslivet	43
NAVs arbeid med ungdom og sysselsetting.....	44
Grønt arbeid som attføringstiltak	46
Helsemyndighetenes forhold til Grønn omsorg	48
LMD som pådriver for Inn på tunet	48
Forvaltningsaktører, tiltaksbedrifter og ulike organisasjonsformer	50
Politiske intensjoner - oppsummering.....	51
Kort om brukeres erfaringer med Grønn omsorg.....	53
DEL III BRUKERERFARINGER OG ULIKE PERSPEKTIVER PÅ KOMPETANSE	54
Kort om tilbyreres erfaringer med Grønn omsorg/Inn på tunet.....	57
To syn på bondens kompetanse	59
Hva vet vi om hva som virker?.....	60
Skjermede tilbud eller arbeidsintegrering fra første stund?	62
Kompetanse i å gi mennesker trygghet og mestringsopplevelse	63
Kan vi tenke nytt om kompetanse på dette feltet?	66
Vedlegg: To eksempler på organisering av Inn På TUNET.....	68
Fotnoter.....	71

DEL I

HÅNDBOK FOR KJØPERE AV INN PÅ TUNET-TJENESTER

I denne delen beskrives de ulike kvalitetssystemene, hvordan man kan gå fram for å ta i bruk Inn på tunet-tjenester, krav til kjøp av tjenester og mulige organisasjonsmodeller.

INNLEDNING

De som finansierer og administrerer tjenester til personer som står i fare for å falle ut av utdanning og/eller arbeidsliv, kan være Arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV), kommuner, fylkeskommuner, skoler, bedrifter, og eventuelt andre private aktører. Håndboken er skrevet for disse. Håpet er at den vil gi innblikk både i hvordan man kan gå fram for å ta i bruk Inn på tunet/ grønne omsorgstjenester, og i hvordan man kan ivareta kvalitetssikring faglig, formelt og ikke minst når det gjelder HMS-krav.

Vi har også lagt vekt på å beskrive psykososiale forhold; hva som er de kritiske faktorene med hensyn til å ivareta mennesker i sårbare sosiale situasjoner. Inn på tunet/Grønn omsorg er, i tillegg til å være et supplement, ofte også et alternativ til andre helsetjenester. Profesjonalitet er et

begrep som gir assosiasjoner til kvalitet. Gir vi «profesjonelle» tjenester, tenker vi at dette betyr tjenester av høy og kvalitets-sikret standard. I feltet av grønne eller naturbaserte omsorgstjenester er ikke «profesjonalitet» definert en gang for alle. Vi peker på viktige faktorer som er med på å hjelpe en person tilbake til arbeid, skole eller et bedre liv, og diskuterer personlig egnethet.

I del I, den rene håndbokdelen, brukes begrepet Inn på tunet. Kvalitetssystemer og godkjenningsordninger knyttet til Inn på tunet som varemerke, står sentralt i denne delen. I den grad vi viser til internasjonal forskning, brukes Green care.

I del II og III som inneholder bakgrunnsstoff, teori og drøfting, brukes Grønn omsorg som synonym for det internasjonale Green care.

HVA ER INN PÅ TUNET?

Inn på tunet er tilrettelagte og kvalitetssikrede velferdstjenester på gårdsbruk. Tjenesten skal gi mestring, utvikling og trivsel. Gårdsbruk er en eiendom som benyttes til jord-, skog-, eller hagebruk. Aktivitetene i tjenestetilbudet er knyttet opp til gården, livet og arbeidet der². I videste betydning uttrykker Inn på tunet en forventning om at organiserte aktiviteter, for eksempel dyrking av mat og planter, skogbruk, vedhogst og stell av dyr, så vel som matlaging, snekring, vedlikehold, husflidsarbeid, kunstneriske aktiviteter og rene fritidsaktiviteter som stafett, lek, spill, orientering og utflukter, kan gjøre det mulig å hente seg inn igjen, vende tilbake til skole eller arbeid, eller

«bare» få økt livskvalitet og opplevelse av mestring.

Internasjonal forskning viser til Green care som en aktiv prosess der målet er å bedre helse (fysisk og psykososial) og velvære – altså ikke bare en passiv opplevelse av naturen. Inn på tunet, og internasjonale Green care, er en bevegelse som øker i omfang. Vi finner tenkingen knyttet til et mangfold av tilnærminger der det grønne rom danner ramme for mestringsfremmende aktiviteter³. Resultater fra virksomhetene peker i stor grad mot positive endringer i form av bedret allmenntilstand, selvtillit, evne til å håndtere problemer og ta ansvar, opplevelse av mening og bedring av fysisk helse og sosiale ferdigheter⁴.

BAKGRUNN, HISTORIKK

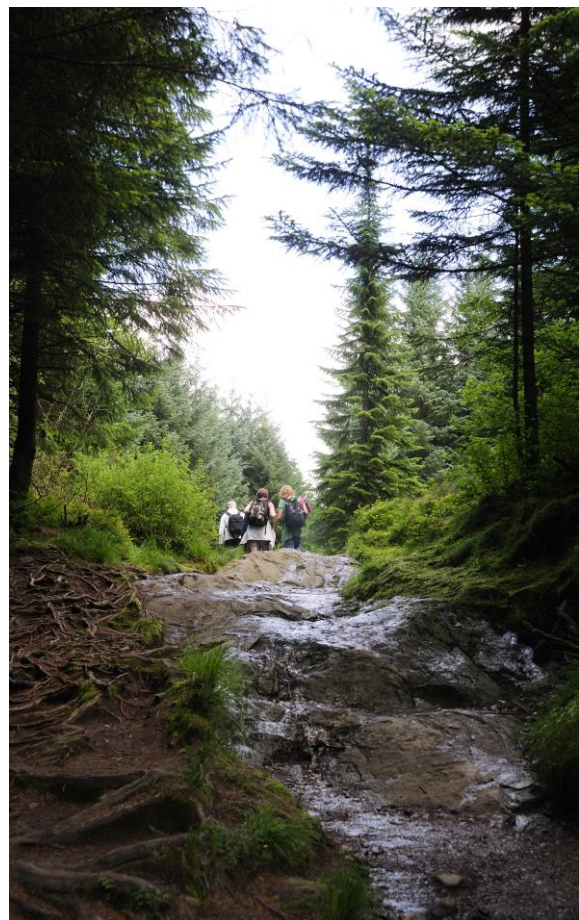
I mange vestlige land har virksomheter som faller inn under Green care blitt utviklet i de siste 30 - 40 årene, under mange forskjellige navn, som for eksempel 'care farming', hortikultur (hagebruk) og dyreassistert terapi eller behandling. En kan si at disse i sin tur går tilbake til mye eldre retninger innen pleie, omsorg og utdanning, der naturen ble oppfattet å ha spesielle helsebringende effekter for mennesker. Innen fengsler, sykehus, klostre og kirker går denne tradisjonen tilbake til middelalderen, og kanskje enda lengre (antikken). I den senere tid har disse tankene fått fornyet aktualitet. Mange mener at mennesker i dag savner den nærhet og forbindelse til naturen (connectedness) som fantes før. Begrepet biofil⁵ betyr en naturlig forbindelse mellom mennesket og naturen; en forbindelse som ligger nedarvet i mennesket og er en del av vår evolusjonære arv, knyttet til kampen for å overleve. Dermed bidrar kontakten med naturen til mening og personlig tilfredsstillelse. Biofil står også for en etisk kvalitet, et ønske om å verne om livet og mangfoldet. Framveksten av Inn på tunet/ Grønn omsorg kan ses i sammenheng med behovet for å gjenopprette eller forsterke forbindelsen til naturen.

Vi har nå på nasjonalt nivå en tverr-departmental enighet om at Inn på tunet kan bidra til bedre helse, redusere behovet for institusjonsplasser, avlaste pårørende og føre flere tilbake til arbeidslivet. Landbruks- og matdepartementet er pådriver og står - i samarbeid med Kommunaldepartementet - bak Inn på tunet-løftet som ble etablert i 2010. Inn på tunet-løftet forvaltes av Innovasjon Norge og betyr 18 millioner til fordeling over 3 år. Mer om dette i del II.

Anslaget over antall Inn på tunet-gårder i hele landet har variert både fordi det har vært stor utskifting og fordi definisjonen av en Inn på tunet-gård har vært flytende. I forlengelsen av arbeidet med kvalitets-sikring – som utføres i samarbeid mellom landbrukets fagorganisasjoner og Matmerk – er dette nå strammet inn. Per januar 2013 er det kun de gårdene som har oppnådd sertifisering som Inn på tunet-gårder eller er i en prosess for å oppnå dette, som er listet opp på Inn på tunets hjemmesider (under Matmerk). Hovedtyngden synes å ligge på tilbud innen undervisning, barnevern og psykisk helsevern. Møreforskning⁶ publiserte i 2012 en undersøkelse bland de tre vestlands-fylkene. Disse fylkene har til sammen 95 kommuner. Henvendelsen gikk til ordførere, rådmenn, seksjonsledere og fagansvarlige i NAV. Svarprosenten varierte fra 47 til 59 prosent for de ulike gruppene. Det kom minimum ett svar fra 87 av kommunene. Undersøkelsen viste at Inn på tunet ble brukt i 50 % av kommunene og at 61 %

hadde erfaring med bruk av Inn på tunet-tjenester. Undersøkelsen viste videre at de fleste mente at den faglige kvaliteten var god og at Inn på tunet-tjenester var spesielt egnet i forbindelse med brukere det ellers var vanskelig å finne tilpassede tilbud til, og at de kunne bidra til økt mestringsevne hos brukerne. Det var ingen som rapporterte om direkte negative erfaringer.

ORGANISERING PÅ KJØPERSIDEN

Kjøpere av Inn på tunet-tjenester kan i prinsippet være både NAV, kommuner, DPS, barnevern, psykiatri, skoler, fengselsvesen og private. Siden vi her har fokus på gruppen langtidsledig og/eller langtids-sykemeldte – personer som står i fare for å marginaliseres i forhold til utdanning og arbeidsliv – er dette kapitlet først og fremst skrevet med tanke på NAV og kommuner, men kan også være aktuelt for andre.

I noen tilfeller er den potensielle kjøper proaktiv og oppmuntrer, stimulerer og setter av ressurser til Inn på tunet. Andre steder promoterer virksomheten nedentil, det vil si av tilbyderne og deres organisasjoner. I den nevnte undersøkelsen i de tre vestlandfylkene viste det seg at initiativet til å ta i bruk Inn på tunet oftest kom fra tilbyderne. I noen tilfeller er det kommunen som aktivt går ut for å skaffe seg tilbyder. I de fleste tilfellene er initiativet et samspill mellom tilbyder og kjøper. Det juridiske ansvaret for tilbudets innhold ligger hos kjøper, så sant tilbudet er lovpålagt og inngår i offentlige tjenester, som rusomsorg, skole eller helse og sosiale tjenester.

De tre viktigste måtene å organisere arbeidet på er:

- *Kommunen, ev. NAV kjøper et fullskala tilbud fra tilbyder som stiller med både lokaliteter, uteområder, fysisk tilrettelegging og (helse-/sosialfaglig, ev. pedagogisk) kompetanse*
- *Kjøper har det helse-/sosialfaglige ansvaret mens tilbyder er fysisk tilrettelegger og arbeidsleder i tillegg til å stille med lokaler og utearenaer*
- *Offentlige ansatte tilbyr også sin egen gård som arena for brukeraktiviteter.*

I det siste tilfellet kan en også tenke seg mange ulike varianter avhengig av den offentlige ansattes profesjon og arbeidstilknypning, brukergruppe og gårdens muligheter. Uansett må det arbeides grundig med godkjenning av gården så vel som bonden, også i dette tilfellet.

Etablering av Inn på tunet-tiltak synes å være avhengig av ildsjeler, og det er viktig at disse har en forholdsvis sentral administrativ posisjon. Videre er det viktig med personlige relasjoner, tillit og god dialog mellom den offentlig ansatte og tilbyder.

Kommunens generelle orientering i forhold til utvikling, innovasjon og ønske om å tenke fleksible tilbud i et livsløpsperspektiv, har avgjørende betydning.

Kommunene forhandler i all hovedsak direkte med tilbyderne.

NAV organiserer sine kjøp av tjenester på en annen måte enn kommunene. Alle kommuner har NAV-kontor og disse arbeider, som minstekrav, med økonomisk sosialhjelp, midlertidige botilbud, opplysning, råd og veiledning, individuell plan

og kvalifiseringsprogrammet⁷. Ved et flertall av NAV-kontorene arbeides det også med boligtiltak, gjeldsrådgivning og flyktningetjeneste.

NAV-kontorene har to eiere: stat og kommune, og to styringssystem; en detaljstyrt statlig del og en kommunal del med lite direkte styring. NAV kjøper i hovedsak tjenester fra tilbydere via en tiltaksbedrift. Tiltaksbedriften tar seg da av kvalitets-sikringen og har dessuten innkjøpskompetanse, noe som ses som viktig da NAV baserer sine kjøp av tjenester på anbud.

ORGANISERING PÅ TILBYDERSIDEN

Det er gjennomført et omfattende arbeid med å kvalitetssikre Inn på tunet-tjenestene og forankre Inn på tunet som satsingsområde. Matmerk har fått ansvaret for kvalitetssikringssystemet som er utviklet, og har i den forbindelse knyttet til seg en faggruppe som består av Norges Bondelag, Norsk Bonde- og småbrukarlag, Landbrukets HMS-tjeneste, fylkesmennene, KS, Innovasjon Norge og Gjensidige, samt en observatør fra LMD. Kvalitetssikringssystemer er et viktig virkemiddel for å etablere Inn på tunet-tjenester over hele

landet og forenkle prosedyrene for de som skal finansiere og gjøre bruk av tjenestene. Nasjonale organisasjoner som Fretex, Aleris og Kirkens bymisjon, bruker Inn på tunet som en del av sitt tiltaksapparat. I en del fylker er det etablert tilbydernetverk, men forhandlingene skjer i hovedsak mellom kjøper og den enkelte tilbyder. De aller fleste tilbydere er organisert som enkeltmannsforetak, men andre selskapsformer kan forekomme.

TILTAKSBEDRIFTENES

KVALITETSSIKRINGSSYSTEM

Tiltaksbedriftene er kvalitetssikret gjennom EQUASS, som er et europeisk system for kvalitetssikring av velferdstjenester. Systemet innebærer ekstern revisjon og en sertifisering som varer i to år. I Norge er EQUASS tatt i bruk av virksomheter innenfor skjermet arbeidsmarkedssektor, som en følge av Arbeids- og velferdsdirektoratets krav om kvalitetssikring med ekstern revisjon, og sertifisering ved drift av arbeidsmarkedstiltak. EQUASS Assurance dekker myndighetenes krav til kvalitetssikring innenfor sektoren.

Hovedprinsippene vises i skjemaet:

Her ser vi de ni hovedprinsippene som skal gjennomgås, og til sammen 19 dimensjoner som inngår i disse prinsippene. Hver dimensjon er i tillegg delt i to kriterier, det vil si at i den versjonen som er tilpasset leverandører innen yrkesrettet utdanning og attføring, er det til sammen 38 spørsmål. For eksempel under dimensjonen rettigheter og plikter, er kriteriene (9&10) at interessepartnere har mulighet til å gi tilbakemelding på tilbud og tjenester, og at det finnes en plan for inn-

Oversikt

Prinsipper for kvalitet	EQUASS Assurance dimensjoner	Kriterium nr:
1 LEDERSKAP	Formål, visjon og kvalitetspolitikk	1 & 2
	Kommunikasjon	3 & 4
	Innovasjon	5 & 6
	Bidrag til samfunnet	7 & 8
2 RETTIGHETER	Rettigheter og plikter	9 & 10
3 ETIKK	Etiske retningslinjer	11 & 12
	Roller og ansvar	13 & 14
4 PARTNERSKAP	Partnere i tjenesteleveranser	15 & 16
5 DELTAKELSE	Brukermedvirkning	17 & 18
6 INDIVIDFOKUS	Kartlegging av kundens krav	19 & 20
	Individuell planlegging	21 & 22
7 HELHETSTANKE	Leveranseprosessen	23 & 24
	Sammenhengende tjenester	25 & 26
	Helhetlig tilnærming	27 & 28
8 RESULTATORIENTERING	Måling av resultater	29 & 30
	Evaluerer av resultater	31 & 32
9 KONTINUERLIG FORBEDRING	Utarbeiding av årsplaner	33 & 34
	Syklus for kontinuerlig forbedring	35 & 36
	Ansattes kvalifikasjoner og utvikling	37 & 38

henting av slike tilbakemeldinger fra ansatte og brukere.

Ekstern revisor verifiserer skjemaene ved å gjennomgå all dokumentasjon og intervju ansatte, brukere og andre interessenter. Resultatet rapporteres i en skriftlig revisjonsrapport, og en organisasjon som tilfredsstillt kravene blir sertifisert for to nye år.

Mer informasjon om EQUASS finnes på www.equass.no

KSL-STANDARD 1 OG 11

I 2010 ble første versjon av KSL-standard 11 Inn på tunet, innført. Kvalitetssystemet for Inn på tunet-gårder er en integrert del av Kvalitetssystem i landbruket (KSL). KSL 1 Generelle krav til gården, inngår også som en del av et fullstendig kvalitetssystem for Inn på tunet-aktivitetene. Punktet om helse, miljø og sikkerhet i KSL-standard 1 Generelle krav til gården, utdypes i KSL-standard 11 Inn på tunet. Det er (i KSL1) krav om at HMS-systemet skal inneholde minst fire punkter, og disse utdypes altså i KSL11. Det blir gjennomført revisjon hvert andre år og tilbyder må foreta egenrevisjon det mellomliggende året

KSL-STANDARD 1 GENERELLE KRAV TIL GARDEN

De fire nødvendige HMS-punktene handler om:

- Konkretiserte, skriftlige mål for arbeidet
- Beskrivelse av hvem som har ansvar og myndighet på ulike områder
- Rutiner for gjennomføring av oppgaver som kartlegging av farer og risiko, opplæring, kontroll av brannsikkerhet, beredskap og skademelding, samt egenrevisjon. Det er

også spesielle dokumentasjonskrav ved spesielle typer arbeid eller bruk av spesielle utstyrstyper

- Ansvar for å lage tiltaksplaner, kontrollplaner, egenrevisjonsskjemaer og tilsynsrapporter m.m. og for arkivering av disse.

KSL-standard 1 Generelle krav til gården, lastes ned på www.matmerk.no

KSL-STANDARD 11 INN PÅ TUNET

I innledningen til KSL-standard 11 Inn på tunet, defineres målsetning for Inn på tunet primært som å bidra til bedre helse, mestring, utvikling og trivsel for den enkelte bruker. De viktigste aktørene er brukeren (deltakeren), tilbyderen (den ansvarlige gårdbruker) og kjøperen (den som i utgangspunktet er ansvarlig for brukeren, og som velger å kjøpe tjenester hos Inn på tunet-tilbyder)

KSL-standard 11 Inn på tunet, består av sjekklister, veileder og egenrevisjonsskjema. Sjekklister er delt inn i:

1. Sjekklister for Generelle HMS-krav gården, som er et verktøy for systematisk arbeid med generell sikkerhet i Inn på tunet-virksomheter. Fokus på sikring og tilrettelegging av selve gården og dens omgivelser.

2. Sjekkliste for Generelle HMS-krav til aktivitetene; et verktøy for kvalitetssikring av de aktiviteter som tilbys i regi av Inn på tunet-virksomheten (sikring og tilrettelegging av de spesifikke aktivitetene som deltagerne kan være med på).

3. Sjekkliste for Kvalitet i tilbudet, som tar for seg innhold og utvikling av tilbudet. Disse punktene krever refleksjon og planlegging av de som driver virksomheten og gjelder forhold som etikk og holdninger, integrering og kommunikasjon med deltakerne, økonomi og ressurser, forutsigbarhet og stabilitet for brukeren og kvalitetsforbedring og utvikling ved jevnlig evaluering.

KSL-standard 11 Inn på tunet, lastes ned på www.matmerk.no

I tilknytning til KSL-standard 11 Inn på tunet, er det videre utarbeidet en standardavtale som inneholder:

1. Generelt formål som gjelder de fleste Inn på tunet-tjenester og hvor det ikke er store variasjoner eller tilpasninger knyttet til den enkelte brukergruppe.

2. Forhold som er spesifikke for de enkelte brukere og tilpasset ulike brukergrupper, hvor det vil være ulike behov og krav.

Det generelle formålet med avtalene er at brukeren gjennom deltakelse i arbeidsoppgaver og hverdagslivet på gården får positive opplevelser som bidrar til mestringfølelse og en positiv egenutvikling. Inn på tunet-tjenester skal ikke karakteriseres som institusjoner eller bære preg av behandling. Tiltaket skal likevel ta sikte på å bidra positivt til de utfordringer den enkelte bruker har. Brukerne skal gjennom kortere opphold på gården få oppgaver og delta i aktiviteter som i størst mulig grad har en naturlig tilknytning til den ordinære gårdsdriften. Opplegget på gården må tilrettelegges slik at den er tilpasset den enkelte brukers forutsetninger og begrensninger.

Standardavtalens del 2 er tilpasset de enkelte brukergruppene, som for eksempel enkeltelever, grunnskole og videregående, barnevernsbarn, psykiatriske pasienter, personer med spesielle diagnoser/behov, flyktninger (i introduksjonsprogram), rusavhengige, personer med demens, innsatte under og etter soning, og langtidsarbeidsledige/delvis uføre med restarbeidsevne.

EN EGEN GODKJENNINGS-/SERTIFISERINGSORDNING FOR INN PÅ TUNET- GÅRDER

Denne ordningen ble opprettet i 2012 og forvaltes av Matmerk.

Kravet for å bli godkjent er at gården har gjennomført kvalitetssikring av egen virksomhet og bestått godkjenningsrevisjonen som har følgende prosedyre:

1. Tilbyder tar kontakt med Matmerk for å søke godkjenning
2. Matmerk informerer om hva som kreves og vurderer om tilbyderes virksomhet er i tråd med deres definisjon.
3. Tilbyder gjennomfører internkontroll (KSL-standard 1 og 11).
4. Matmerk velger ut KSL-revisor til å gjennomføre godkjenningsrevisjonen
5. Revisoren gjennomfører Inn på tunet-revisjonen etter vanlig revisjonsprosedyre og skriver en revisjonsrapport som sendes tilbyder og behandles av Matmerk
6. Er revisjonsrapporten uten avvik, godkjenner Matmerk tilbyderen som "Inn på tunet-bonde". Godkjenningen er gjennomført og bonden kan bruke Inn på tunet-logoen og selge/markedsføre sine tjenester som Inn på tunet-tjenester.

Hvis det er avvik fortsetter prosedyren på følgende måte:

7. Tilbyder får beskjed om hvilke mangler som er funnet og som må rettes opp før hun/han kan godkjennes. Hvis tilbyder ønsker å rette opp manglene, blir en enig om hvor lang tid dette vil ta og når en ny godkjenningsrevisjon kan gjennomføres. Hvis manglene ikke rettes opp mister tilbyder godkjenningen.

8. Matmerk plukker ut revisor for ny godkjenningsrevisjon. Prosedyren fortsetter fra punkt 4.

For mer informasjon se www.matmerk.no

Noen kjøpere har tilleggskrav til Inn på tunet-gårdene. Det kan være faglige krav og/eller kompetansekrav, praktiske krav eller krav ut fra andre lover, for eksempel krav om at bonden skal være pedagog. Dette kan ekskludere gode tilbydere. Kravet kan for eksempel imøtekommes ved at tilbyder knytter til seg pedagogisk kompetanse. Vi kommer ellers tilbake til diskusjonen rundt kompetansekrav i siste del.

Landbrukets HMS-tjeneste (LHMS) leverer selv kurs på to nivå. I tillegg er det utarbeidet et dokumentasjonshefte for HMS-arbeid på gården når det gjelder arbeidsmiljø, brann og el-sikkerhet.⁸

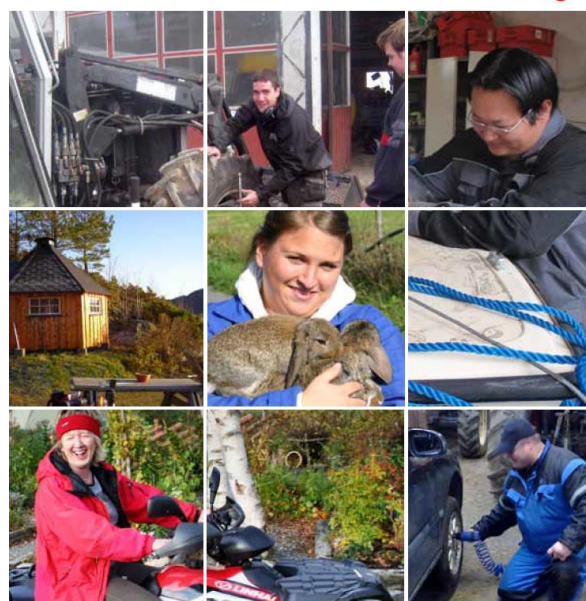
KVALITETSSIKRING I NAV VED KJØP AV INN PÅ TUNET-TJENESTER

NAV har laget en egen veileder for Grønt arbeid⁹. Den er kortfattet og utarbeidet på bakgrunn av erfaringer fra Vilje Viser Vei, innspill fra NAV-kontorer lokalt, Norges bondelag og samarbeid med bransjeforeningen Attføringsbedriftene, Arbeidsgiverforeningen for Vekstbedriftene ASVL og Det Kongelige selskap for Norges Vel. Veilederen definerer Grønt arbeid som «Arbeid og arbeidsforberedende aktiviteter». Deltakerne skal tilbys: Avklaring av arbeidsevne og kompetanse, arbeids erfaring, personlig utvikling, strukturert hverdag, sosial trening, bedre fysisk og psykisk helse og bistand til å finne mål for videre arbeidsrehabilitering. Veilederen understreker at tiltaksarrangøren er formelt ansvarlig for Grønt-arbeid-tiltaket; kvalitetssikring og rapportering til NAV. Fra 1. januar 2012 er det et krav at alle tiltaksarrangører for APS¹⁰ har et kvalitetssikringssystem med eksterne revisorer. Her henvises til EQUASS Assurance (se foran). I tillegg kreves det at gården også tilfredsstillers KSL-standarden (1 og 11).

Selv om NAV-kontorene delegerer kvalitetssikringen til tiltaksbedriftene, sier veilederen at NAV-kontoret også har et

direkte oppfølgingsansvar. Det skal «avklare brukere til tiltaket», la brukeren bli kjent med gården, avklare forventninger og konkrete forhold som oppstart og reisemåte til gården, være med på å utarbeide aktivitetsplan, kalle inn til samarbeidsmøter og ivareta forutsigbarhet og koordinering for den enkelte bruker.

Arbeid og psykisk helse

Veileder for NAV-kontoret

Grønt arbeid

– en god start på veien mot arbeidslivet

Videre har NAV en egen avtalemal/kravsspesifikasjon for avtale mellom tiltaksarrangøren og gården. Her beskrives innholdet i Grønt arbeid, brukermedvirkning, omfang av arbeidet, varighet, møter, rutiner, organisering (de ulike partenes ansvar), inntaks- og utskrivingsrutiner, framdriftsplan, transport, ansvarsgrupper, sluttrapportering, økonomiavtaler, taushetsplikt og arbeidsområder i tiltaket. Gården som underleverandør skal tilby et allsidig arbeids- og aktivitetstilbud innen følgende områder: Stell og foring av dyr, skogsarbeid, vedproduksjon, maskinbruk, planteproduksjon, utvendig og innvendig vedlikehold, kjøkkenarbeid, mat-

laging, fysisk aktivitet, besøksvirksomhet og andre arbeidsoppgaver etter gårdens årsplan.

ET EGET KSL-DOKUMENT FOR GRØNT ARBEID

Det er utarbeidet et eget KSL-dokument om krav til tiltaksplass på gård for Grønt arbeid¹¹. Dokumentet viser i stor grad til andre kvalitetssikringssystemer, og det heter på side 11 at:

Kvalitetssikringsdokumentene må utarbeides og legges fram sammen med at det undertegnes formelle avtaler for samarbeidet mellom gårdbruker, NAV og tiltaksarrangør. Avtalene skal si noe om og regulere tiltak, hvilke brukere som er aktuelle, tidsrom, arbeidsoppgaver, faglig oppfølging, evaluering, forsikringer, økonomi samt rutiner for reforhandling. Det foreligger nå tre ulike standard avtaledokument, utarbeidet av hhv. NAV, Attføringsbedriftene og Norges Bondelag. Uansett hvilken avtalemal som benyttes må det påses at egne interesser ivaretas i avtalen.

Så vises det til følgende lover og forskrifter som en bør kjenne til:

- NAVs regelverk omkring Arbeidspraksisplasser i skjermet virksomhet (APS).
- Attføringsbedriftenes bransjestandarder for APS.
- Dokumentasjonshefte for HMS-arbeidet på gården, Kvalitetssystem i Landbruket (Matmerk)

- Forslag til Avtale mellom tiltaksarrangør og gårdsbruk, ved Attføringsbedriftene.

- Veileder for Grønt Arbeid og Avtale for gjennomføring av tiltaket Grønt Arbeid, ved NAV

- IPT-verktøyet; Sjekkliste for generelle HMS-krav, Sjekkliste for HMS og kvalitet i IPT-aktiviteter, og Forslag til standardavtaleverk, bestående av én generell del og én spesiell del, Norges Bondelag.

Som vi ser i teksten ovenfor finnes det altså minst tre ulike standard avtaledokumenter for Grønt arbeid, utarbeidet av henholdsvis NAV (Veileder og avtalemal/kravsspesifikasjon beskrevet over), Norges Bondelag/Matmerk (KSL 1 og 11, i den grad Grønt arbeid her tenkes inkludert i IPT) og Tiltaksbedriftene (EQUASS). Det ser ikke ut til at en innenfor Inn på tunet eller Grønt arbeid kommer utenom flere ulike kvalitetssikringssystemer.

Jo flere ledd mellom kjøper og deltaker/-bruker, desto flere systemer. Fra landbrukets fagorganisasjoners side er det gjort et stort arbeid med å sikre og synliggjøre kvaliteten i tiltakene slik at NAV og kommuner nærmest kan komme til dekket bord.

KVALITETSSIKRING – DE VIKTIGSTE PUNKTENE

Vi har i det foregående gitt en oversikt over de ulike kvalitetssystemene, og så langt som mulig pekt på hvem og hvilke situasjoner de ulike systemene er ment å gjelde for. Avslutningsvis lister vi opp de sentrale punktene som hører hjemme i avtaler og kvalitetssystemer innenfor Inn på tunet:

- Brannsikkerhet
- Krav ved bruk av spesielle utstyrstyper
- Rutiner for gjennomføring av oppgaver, for eksempel der det er risiko for uhell
- Allsidighet i aktiviteter
- Fysisk aktivitet
- Helhet i tjenestene
- Læring
- Mat, hygiene
- Skriftlige planer
- Sosial støtte og mestringsopplevelse
- Beredskap og forsikringer
- Deltakelse, integrering og brukermedvirkning
- Egenevaluering
- Etikk, ansvar, taushetsplikt
- Forutsigbarhet og stabilitet for brukeren
- Inntak, framdrift og utskrivingsrutiner
- Kommunikasjon
- Kompetansebeskrivelse/ krav
- Ledelse, myndighet, rolleavklaring
- Møter og andre samarbeidsrutiner
- Metoder for tilbakemelding og kvalitetsforbedring
- Opplæring i bruk av redskap
- Rehabiliteringskompetanse
- Rettigheter og plikter
- Samarbeid, ansvarsgrupper
- Samfunnsansvar, informasjon
- Økonomi og ressurser

Vedlegg/lenker til de ulike kvalitets-systemene og aktuelle veiledere:

- [Equass Assurance 2010, for leverandører innen yrkesrettet utdanning/opplæring og yrkesrettet attføring «Equass in Practice» Manual, Del 3a: Utdyping av indikatorene](#)
- [KSL standard, 1 Generelle krav til garden. Veileder m. sjekklister, Versjon 8.oktober.2012](#)
- [KSL standard, 11 Inn på tunet, standardavtaler, m. generell avtale, spesiell avtale og veiledning. Versjon 2.desember 2012](#)
- [KSI standard, 11 Inn på tunet, Sjekkliste og veileder, Egenrevisjons-skjema. Versjon 2.1, februar 2013](#)
- [Helse, miljø og sikkerhet. Dokumentasjonshefte for HMS-arbeid på garden, KSL Matmerk, Versjon 5, oktober 2011](#)
- [Grønt arbeid – en god start på veien til arbeidslivet. Veileder for NAV-kontoret. Arbeid og psykisk helse, nav](#)
- [Avtalemal: Avtale mellom \[godkjent tiltaksarrangør\] og \[gård\] om gjennomføring av tiltaket i Grønt arbeid](#)
- [KS 2012: Hvor er handlingsrommet i anskaffelsesregelverket? – en kort veileder](#)
- For informasjon om tilbud som til en hver tid eksisterer i ulike deler av landet, se Inn på tunets hjemmeside: matmerk.no/inn-pa-tunet/

AVTALER

En klar og konkret avtale mellom tilbyder og kjøper av In- På-Tunet-tjenester er en viktig forutsetning for et godt samarbeid og for gode tilbud til aktuelle brukergrupper. Foruten å avklare hvilke parter som har inngått avtalen skal en god avtale inneholde og avklare følgende punkter:

1. HVILKET TIDSRUM GJELDER AVTALEN FOR?

Det er viktig for alle parter, ikke minst bruker av tjenestene, at det er et klart start og slutt-tidspunkt for tiltaket som skal gjennomføres. Videre må det være klart hvilke begrensinger som eventuelt gjelder. Hvis tilbudet ikke gis i sommerferie, påske, jul, vinterferie og lignende må dette stå i kontrakten. Er tiltaket begrenset til deler av ei uke, f.eks. at det er hver mandag, så må dette stå i avtalen i klartekst. Det kan gjerne stå i avtalen at det er anledning til å videreføre avtalen etter endt tidsperiode, men dette vil da forutsette at partene gjør en aktiv handling for å få dette til.

2. HVILKEN PRIS ER AVTALT FOR GJELDENDE PERIODE? HVA ER INNBEFATTET I DENNE PRISEN? FAKTURERING?

Det skal være tydelig i avtalen hvilken pris som gjelder for avtaleperioden for det

tiltaket som igangsettes i et samarbeid mellom tilbyder og kjøper. Fastsetting av pris vil være et resultat av forhandling mellom kjøper og tilbyder. Prisen skal dekke alle faste kostnader ved tilbudet. I dette ligger kostnader tilbyder har på hus/eiendom (husleie, vask, vedlikehold, strøm, lån, kommunale avgifter o.l.) samt kostnader til lønn/godtgjørelse til tilbyder/-tilbyders ansatte. I tillegg kan det avtales en pris på andre driftsutgifter som tilbyder vil få, som for eksempel utgifter til mat, eller hvis tilbyder skal foreta transportoppdrag som del av tilbudet. I prisen er det naturlig at det inngår et visst antall timer til samarbeid mellom kjøper og tilbyder. Hvis det er ønskelig at tilbyder skal delta på møter ut over dette (for eksempel ansvarsgruppemøter), så må avtalen inneholde en avtalt godtgjøring for dette. Videre må krav om loggføring/-rapportskriving framgå av avtalen. Det må framgå klart av avtalen hvordan fakturering skal foregå; når tilbyder skal fakturere og forfallstid for kjøper. Mange offentlige virksomheter bruker 4 uker/1 mnd. som krav for forfallstidspunkt fordi en faktura skal passere mange ledd i en offentlig organisasjon.

3. OPPSIGELSE?

En gjensidig oppsigelsesfrist må være nedfelt i avtalen. Dette sikrer kjøper at man kan si opp en avtale hvis man ikke er fornøyd, og det sikrer tilbyder en forutsigbarhet samtidig som det gir mulighet for å avslutte et samarbeid hvis man føler at det ikke fungerer. I tillegg sikrer det bruker en forutsigbarhet som er viktig for at denne skal ha best mulig utbytte av tilbudet. Lengden av oppsigelsestiden vil kunne ses i sammenheng med hvor langt tidsrom avtalen gjelder for. Med en avtaletid på et år bør oppsigelsestiden ligge på 2-3 måneder. En oppsigelse skal være skriftlig og begrunnet.

4. HVILKE KVALITETSKRAV STILLES FRA KJØPER? KOMPETANSEKRAV?

I henhold til Matmerk sin godkjenning skal alle tilbydere ha KSL 1 og 11 som basis, som en minstestandard. Men hvis kjøper har behov for å stille ytterligere kompetanse- eller kvalitetskrav, må dette framgå av avtalen. Hvis kjøper krever f.eks. pedagogisk kompetanse hos tilbyder, skal dette inn som en del av avtalen. Dette er særlig viktig der avtale inngås uten at behov er lagt ut på anbud (se kapittelet om offentlige innkjøp). Der lovverket stiller krav om politiattest/vandelsattest (f.eks. barnevernslov, barnehagelov, grunn-

skolelov m.fl.), skal slike krav inngå i avtalen. Hvis kjøper har særlige krav knyttet til bruker, som for eksempel tilrettelegging for ulike funksjonshemninger, så må dette gå klart fram av avtalen.

5. AVTALENS OMFANG

Avtalen må være klar på omfang av tilbudet, også utover tidsaspektet. Skal det være et gruppe-tilbud, så må gruppestørrelsen inngå i avtalen. Dette sikrer tilbyder mot at kjøper øker antall brukere i avtaleperioden. Dette sikrer bruker også i forhold til et forventet kvalitetsnivå. Hvis kjøper ønsker et en-til-en-tilbud, må dette også gå klart fram av avtalen slik at tilbyder ikke faller for fristelsen til å lage et gruppetilbud for derigjennom å øke inntjeningen på sin virksomhet.

6. VEILEDNING/EVALUERING

I tillegg til avtalte samarbeidsmøter (se punkt 1) så bør avtalen avklare om tilbyder har et veiledningsbehov og hvordan kjøper kan oppfylle dette. Det er kjøper som er juridisk ansvarlig i de fleste tilfellene overfor bruker for at de tjenester vedkommende mottar er kvalitativt gode, og det kan derfor være i kjøpers egeninteresse å sikre veiledning av tilbyder. Som en naturlig del av veiledningen, er det viktig å foreta evaluering av tilbudet; både underveis og når avtaletiden

nærmer seg slutt-tidspunktet. Evaluering og veiledning er viktig for å gi brukere et best mulig tilbud.

7. FORSIKRING

Det må gå klart fram av avtalen hvem som har forsikringsansvar for tilbudet, om det er kjøper eller tilbyder, eller om dette er et delt ansvar. Hvis det er et delt ansvar, må fordelingen tydeliggjøres i avtalen og det må presiseres for hvilken tidsperiode avtalen skal gjelde.

8. ANDRE FORHOLD Å TA MED I EN AVTALE.

- Det må framgå av avtalen hvilken lokalitet som skal brukes til tilbudet, om dette er på sjølve garden, i skogen etc.
- Det må framgå av avtalen hvor tilbyder skal hente bruker og bringe bruker hvis det er tilbyder som sørger for transport. Skal transport foretas av andre, f.eks. taxi, skal dette framgå av kontrakten.
- Der tilbyder må ta i bruk ansatt personale, har tilbyder ansvar for at disse tilfredsstillt krav satt av kjøper i avtalen.

- Rundt mange brukere vil det være krav om taushetsplikt. Krav om dette må nedfelles i avtalen. Tilbyder må dessuten sikre at personopplysninger oppbevares/håndteres på en trygg måte.
- Gjennom avtalen må tilbyder ansvarliggjøres for en tilfredsstillende vikarløsning ved evt sykdom hos tilbyder/tilbyders ansatte slik at bruker ikke blir skadelidende og mister sitt tilbud.
- Avtalen bør avrundes med et punkt om tvisteløsning mellom avtalepartnerne; om hvordan partene skal opptre ved en evt tvist og hvordan dette kan løses. I et slikt tilfelle kan oppnevning av en tredjepart som tvisteløser være lurt å ha gjort allerede i avtaleteksten.

Vedlegget til KSL 11 inneholder forslag til standardavtaler. De 8 overstående punktene er ment som en forenkling og hjelp til å orientere seg i avtaleverket, og lage avtaler som er tilpasset ulike tilbud og brukergrupper.

KRAV TIL OFFENTLIGE ANSKAFFELSER¹²

Inn på tunet-tjenester har vist seg å være et godt supplement til kommunale tjenester innen helse og omsorg så vel som utdanning. Når bransjen selv, ved Matmerk, nå har utviklet et omforent kvalitetssystem har kommunene og andre «kjøpere» fått en viktig hjelp til å ivareta kvalitetskrav. I følge kommunale representanter vi har snakket med oppleves systemet trygt og enkelt, og på mange måter en gavepakke til kommunene. Det som ivaretas i Kvalitetssystemet for landbruket er meldingsrutiner, risiko og HMS. Når det gjelder det konkrete innholdet i tjenestene (hvilke personer, aktiviteter, tidspunkt, reisemåter o.s.v.), bør dette beskrives grundig i konkurransegrunnlaget. Her bør kjøperne utvikle sin kompetanse slik at de kan lage gode beskrivelser og stille relevante krav. Grunnreglene kan uttrykkes slik¹³:

- Si hva du skal gjøre
- Gjør det du har sagt
- Dokumenter det du har gjort

Offentlige innkjøp handler først og fremst om disse punktene, som også uttrykker essensen i Lov om offentlige anskaffelser (av 16. juli 1999, med forskrift av 7. april

2006). Samtidig har konkretiseringen og den detaljerte tolkingen av loven og EØS-reglene den er avledet av, etter hvert blitt så komplisert at det krever spesialkompetanse å forvalte dette systemet. Fordi innkjøpsprosessen kan være krevende, anbefales det å søke hjelp hos fagpersoner med spesiell innkjøpskompetanse. Likevel gir vi nedenfor en kort presentasjon av de viktigste bestemmelsene.

LOV OM OFFENTLIGE ANSKAFFELSER – MÅL OG VIRKEOMRÅDE

- Lovens mål: sikre mest mulig effektiv ressursbruk ved offentlige anskaffelser. Viktige stikkord er: konkurranse, forretningsmessighet, likebehandling, forutberegnelighet, dokumentering, gjennomsiktighet, etterprøvnbarhet, universell utforming, miljøhensyn og samfunnsnytte
- Loven gjelder statlige, kommunale og fylkeskommunale myndigheter (og offentligrettslige organer)
- Loven gjelder anskaffelser av varer, tjenester og bygge- og anleggsarbeider

ANSKAFFELSESVÆRDI KR. 0-100.000¹⁴:

Anbudsreglene gjelder i Norge fra første krone (0 til 100.000,-), men det skal være forholdsmessighet, det vil si ikke legges opp til en uforholdsmessig kostnads-krevende konkurranse. Ved enkle anskaffelser holder det f.eks. å sjekke flere priser (tenk hvordan du ville forvaltet egne penger).

KR. 100.000,- TIL 500.000,- BELØPET GJELDER HELE KONTRAKTENS VARIGHET

For kostnader over kr.100.000,- kreves protokoll, skatteattest for skatt og merverdiavgift, og HMS-egenerklæring. Det skal framgå at en har sørget for likebehandling (sml. geografi) og vurdert miljømessige konsekvenser (allerede ved planlegging!). Dette er spesielle norske regler, uten sammenheng med EØS-krav.

(Det er lurt å ha en form for protokoll også ved innkjøp under kr.100.000,-. Dette kan handle om å ha en ringperm med nødvendig dokumentasjon på hva som er gjort.)

KR 500.000,- TIL 1,6 MILLIONER (VARER) ELLER 40 MILLIONER (TOTALENTREPRISE/ BYGG)

Vareleveranser på over 1,6 mill og totalentrepriser/ bygg over 40 millioner

omfattes av EØS-reglene og forskriftens del I, II og III. Utlysningene må gjøres via doffin. Del III innebærer at en også må i «TED-databasen», noe som ordnes via doffin. (Man kan bruke frivillig registrering i doffin også på beløp under 500.000,-).

Kjøp av Inn på tunet tjenester anses som kjøp av helsetjenester, det vil si «uprioriterte tjenester» og kommer derfor ikke inn under del 3 i lov om offentlig anskaffelser. Kunngjøring i hele EØS er dermed verken relevant eller nødvendig.

Doffins prosedyrekrav: Datoer, tilstrekkelig søknadsfrist/tid, klagefrist, skriftlige tilbud og lukket konvolutt. Det er ikke lov å etterspørre informasjon etter at tilbudsfristen er gått ut, men man kan velge prosedyre med forhandling – da *må alle* få samme informasjon.

UNNTAK

Konkurransereglene kan omgås dersom et tilbud er «usedvanlig fordelaktig» (f.eks. ved konkurssalg), det bare fins én leverandør, eller det er uforutsette omstendigheter som betyr at det ikke er tid til konkurranse. Men man må ikke stille seg selv i en posisjon der man får dårlig tid og derfor ikke kan oppfylle kravene.

Selv om det ikke er lov å ta lokale (geografiske) hensyn, kan en f.eks. ta hensyn til reiseavstand til tiltaket.

Det er også verdt å merke seg at konkurranse ikke betyr at en må velge det billigste alternativet. Tilbud velges ut fra kvalitetskrav, behov og kriterier som er beskrevet i konkurransegrunnlaget.¹⁵

Dessuten finnes det muligheter for en type mellomløsninger, knyttet til forhold som 'utvidet egenregi', 'offentlig-offentlig samarbeid' og myndighetsoppgaver. Det kan også gjøres unntak i tilfeller der det økonomiske aspektet er underordnet (se KS veileder, fotnote 15). Juristene som står bak KS' veileder sier videre at man for å sikre at mindre aktører kan være med i konkurransen, kan legge til rette for at det inngis tilbud bare på deler av det som skal kjøpes inn.

TILBYDERES/SELGERES KLAGERETT

I følge Kofa (klageorganet for offentlige anskaffelser) er det forbudt for kjøper å kreve at selger/tilbyder er medlem av privat organisasjon/knyttet til merkenavn (f.eks. IPT med sitt merkenavn og kvalitetssikringssystem). Derfor må man alltid skrive IPT-systemet **eller** tilsvarende.

Omfattende prosedyrer for å sikre etterprøvbarehet og gjennomsiktighet fører til at det også brukes masse ressurser på å behandle klager. KS vil ha høring på dette nå.

RAMMEAVTALE

Tidsbegrenset rammeavtale (max 4 år) er mulig der det endelige omfanget av leveransen ikke er kjent på forhånd. Avtalen er gjensidig forpliktende, d.v.s. at alle enheter i kommunen er forpliktet til å følge den. I avtalen antydes hva en kommer til å kjøpe. Man definerer f.eks. et antall plasser, men forhandler ikke om den enkelte bruker. Dette er en aktuell avtaleform når det gjelder Inn på tunet-tjenester. KSL- standarden m. avtaleformularer for enkeltpersoner er ikke tilpasset rammeavtalen. Der kunne man også laget rammeavtaleformularer og lagt inn bestemmelser for når man kan trekke seg, oppsigelsesfrister m.m.

Det kan f.eks. i forbindelse med Inn på tunet/ Grønn omsorg utlyses for, og lages rammeavtale med, flere steder. Man må da i konkurransegrunnlaget si noe om hvordan hvert enkelt sted tenkes brukt. I tillegg er det lurt å ta et forbehold om at noen brukere senere kan plasseres utenfor de stedene som i første runde har fått

anbudet (barn under § 4 er ikke omfattet av slik avtale).

MATMERKS SERTIFISERINGSORDNING

Intensjonen er at denne ordningen (beskrevet foran) skal være på plass innen 2014. D.v.s. at gårder fra 2014 ikke kan kalle seg Inn på tunet-gårder med mindre de har gjennomgått Matmerks sertifisering. Dersom en kommune eller annen offentlig instans kjøper Inn på tunet-tjenester kan de *ikke* kreve at Matmarks sertifisering er gjennomført, men de kan kreve at KSL-standarden eller andre standarder med tilsvarende kvalitet, er innfridd. En utfordring er at gårder risikerer å gjøre investeringer under svært usikre forhold; de må innfri kvalitets-sikringskravene uten å kjenne utfallet av anbudsrunder.

En løsning på dette kan være at tilbydere får mulighet til å delta i konkurransen på betingelse at de har en plan for hvordan punktene i kvalitetssikringssystemet skal

dekkes. Det kan da inngås en avtale om hvordan de skal følge kravene i kvalitetssikringsstandarden.

PRIORITERING AV REGELVERK OG DOKUMENTER

Hvis to systemer kommer i konflikt er det viktig med et punkt om rangering av dokumenter, f.eks. kommunens konkurransegrunnlag går foran tilbyders tilbud.

Ellers er det verdt å minne om at kommunene og andre «kjøpere» selvsagt kan produsere tjenestene selv – d.v.s. ansette egne tilbydere - og at reglene for offentlige anskaffelser da blir mindre aktuelle. Er man i tvil om hvordan bestemmelsene skal tolkes anbefaler vi å ta kontakt med en uhildet innkjøps-ekspert.

DEL II: GRØNN OMSORG; INNHOLD, BAKGRUNN OG BEGRUNNELSER

I denne delen kommer vi nærmere inn på de ulike områdene som dekkes av det internasjonale begrepet Green care, forskningsmessige funn og begrunnelser, og videre grønne tjenesters plass i norske, nasjonale strategier.

I. UTDYPENDE OM GRØNN OMSORG

HVORFOR VIRKER KONTAKTEN MED DYR OG NATUR?

Forskningen på sammenhengen mellom kontakt med natur og menneskers helse er fortsatt i sin begynnelse¹⁶. Antatte mekanismer er stressreduksjon, økt oppmerksomhet, fysisk aktivitet og til rettelegging for positiv, sosial kontakt, samt personlig utvikling. Flere studier viser også til naturens evne til å gi rom for refleksjon og en opplevelse av mening. Behovet for mening, ro, stressreduksjon, oppmerksomhet, fysisk aktivitet og sosial kontakt kan forstås som et verdimesig fundament for den menneskelige eksistens, men vi trenger fortsatt mer innsikt i hvordan naturbaserte tjenester best kan til rettelegges for å gi helseeffekter. Ulike studier har vist at det er problematisk å ta utgangspunkt i enkle årsak-virkningsforhold i dette feltet¹⁷. Berget og Braastad¹⁸ peker på at mekanismene som virker er for dårlig forstått og at "det trengs en mer overbevisende kunnskapsbase om sammenhengen mellom kontakt med natur og menneskets helse og velvære. Forskningen bør analysere ulike mekanismer som virker i denne prosessen og undersøke effekter på ulike målgrupper» (2008:7). Et forslag er å studere

varierte tilbud der deltakerne dels arbeider med dyr, planter, vedhogst og andre gårdsaktiviteter, for å avdekke hvilke tilbud deltakerne verdsetter og i hvilke former og doser. Videre foreslås analyse av hvordan tilbudene kan utformes for å få mest mulig effekt i relasjon til ulike brukergrupper, og i forhold til alder, kjønn, etnisk bakgrunn og yrkesbakgrunn.

Når en skal utforske mekanismene som virker, og sammenhengene mellom kontakt med naturen og menneskers helse og velvære, kan en ta utgangspunkt i ulike tradisjoner for vitenskapelig dokumentasjon. På den ene siden kan vi se på mer

«objektive», avgrensede og medisinske helseindikatorer. På den andre siden kan vi ta utgangspunkt i kriterier for bedringsprosesser slik vi finner dem i recoverytradisjonen, forstått som den tradisjonen brukergrupper (The Mental Health Consumer/Survivor Movement) har introdusert. Her ses ikke reduksjon av symptomer/funksjonssvikt som avgjørende for bedring. Det handler heller ikke om en tilbakevending til 'normal'-fungering. I stedet ses psykiske funksjonshindringer som bare én side ved personen. Til forskjell fra hva som gjelder for mange somatiske lidelser, vil mange se på seg selv som å være i en recoveryprosess selv om de stadig sliter med symptomer. Recovery betraktes som å overkomme virkningene av å være en psykisk lidende pasient – som fattigdom, dårlige boligforhold, isolasjon, arbeidsløshet, tap av verdsatte sosiale roller og identitet, tap av selvfølelse og livsmening, men også reaksjoner en sitter med etter å ha opplevd tvang og nedverdiggende behandling. Recovery handler om å ta tilbake en viss grad av kontroll over livet. Gitt den traumatiske opplevelse av å bli behandlet som en psykiatrisk pasient så hevder brukergrupper at å vende tilbake til situasjonen før man ble syk er umulig; derfor

understrekes i stedet det positive ved å mestre livet slik det har blitt.

Internasjonal recoveryforskning kan vise til gode resultater av humanistiske praksiser basert på tillit, verdighet, håp, respekt, kontekstuell forståelse og sosial støtte¹⁹. Diagnoser er mindre relevante i denne sammenhengen. Den humanistiske praksisen som beskrives, synes å være i tråd med det grunnleggende menneskesynet som uttrykkes i den raskt voksende, internasjonale Green care-bevegelsen. Den omfattende litteraturgjennomgangen som Davidson et al (2005) har gjort, viser følgende elementer som går igjen når innholdet i recoveryfenomenet undersøkes:

- Fornyelse av håp og forpliktelse
- Redefinering av selvet
- Å Integrere – akseptere - lidelsen
- Å bli involvert i meningsfulle aktiviteter
- Å overkomme stigma
- Å gjenoppta/vinne kontroll
- Å bli myndiggjort og gjenoppta borgerlige plikter og rettigheter
- Å mestre symptomer
- Å få støtte fra andre

Natur i ulike former er selvsagt sentralt i grønn omsorg. Men natur kan bety mye. Det kan være et avgrenset hageområde, strukturert og velpleiet, og det kan være miljøet rundt et småbruk. Det kan også være åkre der selve åpenheten og den vide utsikten dominerer inntrykket. Videre kan det være skogen og skogsmiljøet som er mer eller mindre påvirket av mennesker. I et svensk-norsk prosjekt²⁰ deltok personer med langvarige sykemeldinger, på grunn av utbrenthetsyndrom, depresjon og angst, i skogsbaserte virksomheter. Deltakerne fikk arbeide med diverse snekring, kvisting, rydding, brobygging osv., i mindre grupper. De fleste trivdes med oppgavene og opplevde en forbedring av både sin fysiske og psykiske helse. Mot slutten av arbeidsperioden ble deltakerne stadig mer

bekymret for fremtiden. De så risikoen for på nytt å havne i en usikker livssituasjon, kanskje med forverrede psykososiale forhold.

Men hva er det i selve naturen som virker? I en sammenfattende rapport²¹ ble det konstatert at den psykiske helsen ofte forbedres ved at stressnivået synker samtidig som humør og livsglede øker. Naturen tilbyr et miljø der en kan gjenoppdage tapte kvaliteter og samtidig forebygge framtidige problemer.

Grønn omsorg betyr også, som tidligere påpekt, vanligvis en økning i fysisk aktivitet, og dette virker positivt inn på psyken. Flere sosiale kontakter og muligheter til personlig utvikling, er positive effekter som konstateres ved kontakt med naturen.

GRØNN OMSORG PÅ GÅRDEN/INN PÅ TUNET

Når Grønn omsorg er knyttet til gårdsdrift, er det et poeng at denne driften er allsidig. Fordelen ved gården som arena er nettopp at den kan gi muligheter til ulike aktiviteter som:

Stell og foring av dyr, skogsarbeid, ved- og planteproduksjon, maskinbruk og vedlikehold, utvendig og innvendig vedlikehold, kjøkkenarbeid, matlaging, fysisk trening, dyrking og høsting som følger årstidene.

Gården gir muligheter til å følge en rolig rytme, der planene også kan reguleres ut fra deltakernes dagsform, været og årstidene. Der Inn på tunet-aktiviteter er organisert, starter dagen som regel med felles transport til gården. Over en kaffekopp diskuteres dagens program og arbeidsoppgaver blir fordelt. Etter en arbeidsøkt er det felles lunsj. Den kan enten bli laget på gården i felleskap, eller hver deltager har med sin egen mat. Etter en ny økt er det transport tilbake. Som hovedregel er gårdbrukeren arbeidsleder og veileder for deltagerne. Det er ikke uvanlig med opplærings- og undervisningssekvenser, samt støttende samtaler med gårdbrukeren/ arbeidslederen. Opplevelsen av en meningsfull arbeidshverdag på gården er sterkere når deltagerne

opplever god kommunikasjon og forståelse hos gårdbrukeren²².

Å stelle dyr kan være både arbeid og en sosial aktivitet. Fellesskapet med de andre deltakerne gir mulighet til å utvikle trygghet på seg selv og gruppen. Eksempler viser hvordan fellesskapet på en gård kan hjelpe mennesker til å ta i bruk språket uten å være redd for å høre sin egen stemme²³. På sikt kan en oppnå bedre relasjoner til mennesker generelt²⁴.

Dersom Inn på tunet skal bidra til positive endringer hos personer, må tilbudet tilrettelegges slik at oppgavene er forståelige og samtidig gir en opplevelse av mestring hos den enkelte. Dette innebærer stor individuell tilpasning. Opplevd mestring vil ha overføringsverdi til andre virksomheter²⁵. Gårdbrukerne ser

at trygghet, voksenkontakt, kontakt med dyr og fysisk arbeid er de viktigste kvalitetene de kan tilby brukerne²⁶. Et gårdsbruk er å betrakte som et småforetak og en produksjonsbedrift hvor hjem, fritid og næringsvirksomhet er på samme sted. I en undersøkelse ved Norsk senter for bygdeforskning, fant man at gårdbrukerens engasjement ga deltakerne nye referanser for hva som var mulig, og de ble sporet til å ta mer ansvar²⁷.

Fysisk aktivitet kan fungere som distraksjon og være en metode for å ta kontroll over tanker og følelser. Hos mange mennesker med psykososiale problemer er fysisk inaktivitet fremtredende. Fysisk aktivitet har den fordelen

at den også kan sette i gang bevegelse av tankene²⁸. Videre kan muskulaturen fungere som et forsvar og gi beskyttelse mot inntrykk eller forventinger utenfra²⁹. Å være i fysisk aktivitet gir også bedre balanse mellom søvn, hvile og aktivitet. Ut fra befolkningsundersøkelser i flere land, ser vi at de fleste rapporterer en sammenheng mellom høyt nivå av fysisk aktivitet og lavt nivå av depresjon³⁰.

HAGEBRUK/HAGETERAPI

Hortikultur – strukturert hagebruk – har lenge vært brukt både for å øke velvære og livskvalitet og for å lindre smerter og gi bedring. Hagebruk er for eksempel brukt i forbindelse med arbeidsterapi. Arbeid og opphold i hagemiljø har vist seg særlig positivt for personer med psykiske lidelser. Kombinasjonen av hagens miljø, med blomster og grønne vekster, og muligheten for varierte arbeidsoppgaver, syns å være positiv på flere måter, bl.a. for å forbedre motoriske ferdigheter. Det skilles mellom hortikultur-terapi – som er mer styrt og som krever spesiell terapeutisk kompetanse – og terapeutisk hortikultur – som fokuserer på økt velvære og livskvalitet mer generelt, gjennom

aktiv eller passiv tilstedeværelse i naturen³¹.

Det er en erfart og intuitiv sannhet i at sysling med blomster og andre vekster virker beroligende, men disse aktivitetene har også vist seg å gi direkte effekter på stresshormoner og humør³². I et eksperiment med to grupper som ble utsatt for en stressende hendelse, fikk halvparten av deltakerne etter denne hendelsen arbeide med hagebruk, mens den andre halvparten fikk lese en bok. Mengden av stresshormoner minsket mye mer hos de som arbeidet med hagebruk. De fikk også tilbake sitt gode humør etter den stressende hendelsen, mens humøret forverret seg ytterligere i den gruppen som ble satt til å lese bøker.

MER OM KONTAKT MED DYR

Norske studier³³ viser at den nærhet, varme og ro som kontakten med dyrene innebærer gir kvaliteter som er vanskelige å oppnå på andre måter. Grønn omsorg hvor dyr er involvert, har ulike former. Dyreassisterte intervensjoner er en sammenfattende betegnelse for virksomheter som på et eller annet vis innbefatter dyr i rehabilitering eller omsorg. Dyreassistert terapi (Animal-Assisted Therapy) innebærer at dyr inngår i spesifikke, målrettede intervensjoner. Dette til forskjell fra dyreassisterte aktiviteter (Animal-Assisted Activities), som betegner en mer åpen virksomhet, der ulike faktorerens påvirkning og samspill er mer ubestemt, og hvor så vel profesjonelle som ufaglærte kan være involvert.

Innen Grønn omsorg, slik begrepet oftest tolkes i en norsk sammenheng, vil kontakten med dyr hovedsakelig handle om dyreassisterte intervensjoner og aktiviteter. I tillegg vil kontakt med dyr i

Grønn omsorg omfatte kontakt mellom menneske og selskapsdyr som hund, katt og kanin. Å ha et dyr har vist seg å gi positive effekter i mange sammenhenger, ikke minst for personer som sliter med psykososiale problemer, følelsesmessige vansker eller rusproblemer.

En annen studie³⁴ nyanserer dette bildet ved å vise at det var kontakten med dyr i kombinasjon med riktig tilpassede arbeidsoppgaver som påvirket helsen mest positivt. Studien gjaldt arbeid med kyr. Deltakerne led av angst eller depresjon og det viste seg at de hadde størst utbytte av å delta i oppgaver som

kan defineres som sammensatte og utfordrende. Opplevelsen av mestring var det som ga størst positiv endring i mental helse. En annen viktig faktor var opplevelsen av å være en likeverdig kollega og samtidig ha lov til å ha dårlige dager.

NETTVERK OG SOSIALT SAMVÆR

Grønn omsorg/naturbaserte tjenester/Inn på tunet er kjennetegnet av et sett av faktorer som virker sammen. Ikke minst har det sosiale samværet og nettverkene som bygges, stor betydning. I en studie fra Nederland³⁵ ble det særlig fokusert på de sosiale aspektene ved Grønn omsorg. Deltakerne slet med psykiske funksjonshindringer eller misbruksproblemer. Her var den positive atmosfæren, opplevelse

av gruppetilhørighet, det å kjenne seg fri og avslappet, viktige faktorer. Det grønne miljøet og det å kunne delta i meningsfulle aktiviteter bidro til økt selvtillit og selvrespekt samt ansvarsfølelse.

Kanskje ble opplevelsen særlig positiv siden deltakerne på forhånd ikke hadde spesielle forventninger om slike personlige endringer. Forfatterne mener at strukturen og den personlige disiplinen som deltakerne oppnår gjennom Grønn omsorg, kan overføres til framtidige arbeids- eller aktivitetsforhold.

ALLSIDIGHETEN – EN TOTALITET AV FAKTORER SOM SAMVIRKER

Kunnskapen om virksomheter innen grønn omsorg viser generelt at det ikke er én isolert faktor som gir gode virkninger for deltakerne. Snarere tyder forskningsresultater på at det er kombinasjonen av ulike faktorer som ligger bak, i stor utstrekning de samme faktorer som er positive og verdsatte i alle menneskers tilværelse. Det unike i Grønn omsorg ser ut til å være en kombinasjon av ulike faktorer; gårdbrukerens personlige forutsetninger og engasjement i virksomheten, det genuine i en god arbeidsrelasjon, tilhørighet i et rolig og trygt miljø og deltagelse i meningsfulle og varierte aktiviteter – alt i kombinasjon med det grønne miljøet/naturen. Samlet bidrar disse faktorene til å gi deltakerne større innflytelse over sin situasjon – en prosess som også kan kalles myndiggjøring (empowerment). Selv om evalueringer av Grønn omsorg viser i det store og hele til positive resultater – enten en bruker kvantitative målemetoder eller tar utgangspunkt i brukernes egne erfaringer, men opplevelsene kan påvirkes av at man bare deltar i tiltaket for en avgrenset periode. Tiden før denne perioden kan ha vært preget av psykiske eller fysiske problemer, arbeidsløshet, sosial sårbarhet

eller andre vansker. Skal tiden i et Grønn omsorg/Inn på tunet-tiltak være til hjelp, bør det være en kontinuitet med hensyn til oppfølging av andre tiltak som forbedrer den sosiale situasjonen. En delstudie i ROGCS-prosjektet ved Høgskolen i Hedmark³⁶ viser tydelig hvordan tilbyderne innen Grønn omsorg etterspør mer og bedre oppfølging etter perioden i et Inn på tunet-tiltak. Alternativt peker de på muligheten for en lengre periode i tiltaket eller på gården slik at den positive utviklingen som har begynt hos den enkelte, kan stabiliseres og i større grad bli en del av et positivt selvbilde og en tryggere identitet.

RECOVERYFAKTORER I NATURBASERTE TJENESTER OG EN DEL ANDRE TJENESTER

Mange av de faktorene som viser seg virksomme innen Grønn omsorg er ikke unike for dette feltet. Det er mange kjente psykososiale faktorer som samvirker; sosial støtte, trygghet, gode relasjoner, fysisk aktivitet, opplevelse av mening og verdighet, mestring, faste rutiner og nytt håp. Andre faktorer er derimot helt spesifikke for virksomheter innen Grønn omsorg. Vi har tidligere vært innom spørs-

målet om hva som spesielt virker i det «grønne».

Noe endelig svar på dette spørsmålet kan ikke gis, men tabellen nedenfor gir en hjelp til å reflektere over det unike i det grønne til forskjell fra psykososiale faktorer generelt ³⁷.

Tabell 1: Skjematisk oversikt over «grønne recoveryfaktorer» i forhold til recoveryfaktorer generelt – som også virker i det grønne.

Faktorer som Grønn omsorg kan ha felles med andre behandlingstilbud	Faktorer spesielt koblet til kontakten med naturen/den grønne
<p>Å få struktur og daglige rutiner</p> <p>Deltakelse i arbeid og meningsfulle aktiviteter (men ikke i et presset miljø)</p> <p>Sosial samhandling og sosial kontakt</p> <p>Muligheter til å involvere seg og ha innflytelse på driften av virksomheten</p> <p>Utvikling av ferdigheter, kompetanse og mestring, som igjen virker inn på selvfølelsen</p> <p>Muligheter for fysisk aktivitet</p> <p>Opplevd verdighet gjennom å delta i nyttig arbeid og ev. motta godtgjørelse</p> <p>Mulig kvalifisering til lønnet arbeid</p>	<p>Opplevelse av samhørighet med naturen og mulig oppfyllelse av et eksistensielt/åndelig behov</p> <p>Naturens beroligende virkning</p> <p>Følelse av velvære og sunnhet gjennom opplevelsen av natur og frisk luft</p> <p>Å kunne fascineres over og engasjere seg i naturen – også uten store anstrengelser</p> <p>Mulighet for å stelle planter og dyr, og en tilfredshet ved å se resultatene av dette</p> <p>Opplevelsen av å kunne beskytte natur og miljø mot skader fra ulike typer forurensing</p> <p>Kunne arbeide i overensstemmelse med naturen</p> <p>Være engasjert i et dynamisk system av skiftende årstider og værforhold</p> <p>Møte levende vesener som ikke vurderer og dømmes</p>

Som tabellen viser, kan mange av de faktorene som synes å virke innen Grønn omsorg, også være tilstede i andre tjenester for personer som sliter psykisk eller er i ferd med å marginaliseres i forhold til utdanning og arbeidsliv. Men noe kommer i tillegg: Kontakt med det «grønne/naturlige», bokstavelig talt; den levende naturen som ikke stiller krav på samme måte som mennesker, men som samtidig krever at vi tilpasser oss årstider, vær og vekstrytmer. Dessuten betyr både gården og naturen en annen og mer mangfoldig arena enn de rommene der behandling eller psykososial hjelp til mestring vanligvis foregår. Sitatene nedenfor er hentet fra et intervju med en deltaker på Unnelsrud gård i Buskerud, der Fretex har hatt en veilederrolle³⁸

Intervjuet gikk slik:

Hvordan liker du deg på gården?

- Jeg liker meg godt. Dette er den første jobben jeg har hatt siden jeg var ferdig med skolen for 15 år siden. Jeg synes det er flott med at arbeidsoppgavene er varierte og at vi både jobber ute og inne. –

Hva liker du best på gården?

- Jeg er liker å jobbe med dyra, fôre og gi dem vann. Jeg synes også at det er flott at vi kan samarbeide om det vi skal gjøre. -

Hva liker du minst på gården?

- Jeg liker ikke arbeidsoppgaver som gjør at jeg jobber alene, utenfor de andre deltakerne. -

Har du jobbet på gård tidligere?

- Ja, jeg har tidligere hatt sommerjobb på gård i fire uker, tre uker på en gård med bærpoduksjon og en uke med økologisk kornpoduksjon. -

Vil du anbefale andre en jobb som dette?

-Ja, jeg synes dette er et bra lavterskeltilbud som mange kan trenge. Dette er en flott måte å komme i gang på.

Hvordan ser du for deg fremtiden?

-Etter praksisperioden min her på gården regner jeg med at jeg må jobbe på Fretex. Der tror jeg det blir mye mer ensidig og stillestående arbeid med sortering av for eksempel klær. Skulle ønske at jeg kunne fortsette her for jeg liker meg veldig god.

Det er mange enkelthistorier som denne, men likevel har det vært mye usikkerhet rundt betydningen av Grønn omsorg/Inn på tunet. Dessuten har den politiske forankringen vært varierende. Som vi skal se i det neste avsnittet har mange departementer vært involvert, men med ulikt engasjement og eierskap til satsingen.

II. POLITISKE INTENSJONER BAK SATSINGEN PÅ GRØNN OMSORG

I vårt søk etter informasjon om politiske intensjoner, tok vi utgangspunkt i dokumenter knyttet til Grønn omsorg og Inn på tunet fra henholdsvis Arbeids- og inkluderings-departementet (AID), Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) og Landbruks- og matdepartementet (LMD). Vi søkte også via Inn på tunet og NAV. Departementene hadde linker til alt fra møter med tilbydere til større forskningsrapporter på feltet. Etter å ha fulgt disse og valgt ut alt vi fant som var knyttet til Grønn omsorg, psykisk helse, rus og arbeidsrettede tiltak, satt vi igjen med 47 dokumenter. Her, hvor vi kun fokuserer på politiske signaler og ikke på Grønn omsorg

generelt, eller de ulike begrunnelsene som gis for diverse tiltak, fant vi at 26 av dokumentene var av særlig interesse. Innhold fra disse dokumentene er presentert nedenfor.

GRØNN OMSORG I VESTFOLD FRA 1990-TALLET

En av de første evalueringene av Grønn omsorg-prosjekter ble gjort da Gjønnnes og Sørbrøden³⁹ evaluerte bruken av BUmidler til 28 prosjekter i Vestfold. Vestfold hadde da 8-9 års erfaring med Grønn omsorg. Prosjektene besto av 20 "tunge" prosjekter innen landbruk, barnevern og vernet sysselsetting, og 20 enkeltprosjekter. BU-

tilskuddet besto av stipend, tilskudd og lån, til sammen kr. 3.540.600. Evalueringen ble gjennomført ved hjelp av intervju med et utvalg på 14 prosjekteiere og 16 offentlig ansatte. Den viste bl.a. følgende: 71 % av prosjekteierne sa at de hadde fått et bedre liv gjennom etableringen. De fleste prosjektene var drevet av kvinner (9), men det var også tomannsprosjekter og 3 samarbeidsprosjekter. Evalueringen ga inntrykk av meget lovende resultater m.h.t. kvalitet. 20,8 arbeidsplasser var skapt i de 14 undersøkte prosjektene. 96 % av prosjektene er/er på vei til å bli levevei for prosjekteierne. Vestfoldprosjektene hadde høyere økonomisk overskudd enn landsgjennomsnittet, til tross for lavere prosjekttilskudd. Tilbudene som ble gitt medførte innsparinger for kommuner og fylkeskommuner på 10-50 % i forhold til sammenlignbare/mer tradisjonelle tilbud. Spørsmålene om kvalitet og økonomi må bli relative og subjektive. En snakker om klienter som koster fra 100 til 10.000 kroner per dag, så beregningene er vanskelige. Tiltakene i Vestfold klarte å drive rimelig i forhold til landsgjennomsnittet. Lån/tilskudd/stipend per prosjekt i Vestfold var på kr. 132.000 (bare tilskudd 77.000), mens landsgjennomsnittet var kr.165.000 (121.000 i bare tilskudd). I

Vestfold hadde en både høyere gjennomsnittlig omsetning enn landsgjennomsnittet og høyere nettoutbytte. Et anslag sier at kommuner/fylkeskommunen kunne spare tilnærmet kr. 3.850.000 per år på å bruke de tjenester som her er utviklet.

Nøkkelfaktorer for suksess ble i Vestfoldprosjektene beskrevet som: Gode og klare avtaler, personlige egenskaper, god veiledning/rådgivning, innsikt i kommunikasjon, gårdsbruk med allsidige tilbud og ressurser, rolleklarhet og en relativt enkel styringsmodell. De modellene som ble kartlagt var følgende:

- Enkle/enkelt styrte prosjekter. Veiledning blir samtidig kvalitetssikring
- Entreprenørprosjekter: Styring, langsiktighet, god økonomikontroll
- Prosjekter med omfattende styring; sikre avtaler, tungrodd, stor styringsgruppe

Forskerne konkluderte med at det bør satses mer på enkle styringsformer og entreprenørprosjekter. Det var best resultater der. Ellers anbefalte de en styringsgruppe på fylkesnivå som utformer policy rundt videreutvikling.

NASJONALT PROSJEKT FOR BRUK AV GÅRDEN SOM RESSURS

”Nasjonalt prosjekt for bruk av gården som ressurs...”⁴⁰ pågikk i tre år fra 2000 til 2002. Bakgrunnen for prosjektet var kort skissert: Grønn omsorg er et område innen bygdeutvikling (BU) som særlig vokste frem fra midten av 1990-årene (de første prosjektene kom i slutten av 1980).

Hovedmålet med prosjektet var – med utgangspunkt i landbrukets ressurser, bondens kompetanse og det miljømessige mangfold – å utvikle et variert og godt tilbud innen helse-, sosial- og oppvekst-/undervisningssektoren, som bidrar til å gi

økt livskvalitet for brukerne og økt sysselsetting/verdiskaping i landbruket.

Grønn omsorg ble beskrevet som en samling sammensatte saksområder. Helse- og sosialetaten, og delvis undervisnings-etaten, hadde liten erfaring med å samarbeide med landbruket. Derfor ble det viktig å skape trygghet hos ulike faggrupper, å få kommuner til å prioritere langsiktige kjøp av tjenester og å etablere god forankring i de involverte offentlige sektorer. Dette skapte et behov for råd og veiledning. Funnene fra Vestfoldprosjektene viste at mange av tilbudene bidro til økt livskvalitet for brukerne og en brukbar verdiskaping og sysselsetting for gårdene.

Det nasjonale prosjektets hovedoppgaver har vært næringsutvikling utover hele landet, å arrangere kurs/konferanser, stimulere FoU og utvikle kvalitetssystemer og samarbeidsmodeller. Rapporten fra det nasjonale prosjektet konkluderte med at rammene og styringen må ligge nasjonalt. Rapporten (se fotnote 40) viste ellers til nettverksutvikling og initiering av enkelte forskningsarbeider. Dessuten ble utviklingsarbeidet knyttet til kvalitetssystemer startet. På det tidspunkt rapporten ble publisert var det omtrent 600 prosjekter i gang, og det anslås at ”det ikke bør være vanskelig å tilrettelegge for at 12-1500

IPT-gårder er i gang om 10 år, med minst et tilsvarende antall sysselsatte på dette området". IPT-tiltak fantes i 47 % av landets kommuner. Den prosentvise fordeling av tiltakene viste at oppvekst hadde 46 %, barnevern 29 %, tilrettelagt sysselsetting (psykiatri og PU) 12 % og diverse andre (demens, rus, kriminalomsorg og flyktninger) 13 %.

Når det gjelder FoU innen feltet, understreket rapporten at det er helheten som er viktigst å undersøke: Gårder er viktige helhetlige fellesskap – derfor vil interessante forskningstema være knyttet til summen av hva gårder kan bidra med – både som forebyggende virksomhet og som kvalitative supplementer særlig for opplæringssektoren. Rapporten foreslo at NFR skulle kontaktes for å undersøke om de kunne påta seg en koordineringsrolle m.h.t. behovet for evaluering og forskning innen Grønn omsorg.

I rapporten fra 2002 er næringsutvikling hovedfokus, mens begrunnelsene i hovedsak er humanistisk formulert og knyttet til helse, velferd og livskvalitet. Det er også interessant å merke seg at gode eksempler, kvalitetsutvikling og en helhetlig tilnærming til FoU innen Inn på tunet blir den anbefalte strategi for kunnskapsdannelse.

VILJE VISER VEI SOM FORLØPER TIL GRØNT ARBEID

Vilje Viser Vei ble opprettet ved hjelp av midler fra Opptrappingsplanen (under Aetat Arbeidsdirektoratet) og eksisterte fra 2004 til 2007. Inn på tunet (IPT) var i 2007 blitt et begrep og synes å ha blitt oppfattet som en integrert del av Vilje Viser Vei. Dette går fram av nettsiden www.innpaaturnet.no som ble drevet av Det Kgl Selskap for Norges Vel, på vegne av Vilje Viser Vei (NAV 2007). Hensikten med nettsiden var å synliggjøre arbeidsrettede tiltak på gårdsbruk og opparbeide en nasjonal oversikt som kunne bidra til erfaringsutveksling og modellutvikling. Nettsiden omtaler kort konkrete eksempler fra arbeidsrettede tiltak på gård – hvor gården enten er underleverandør til en annen tiltaksarrangør/arbeidsmarkeds-bedrift eller er selvstendig tiltaksarrangør med direkte avtale med NAV. I sin halvårsrapport om Vilje Viser Vei per 01.07.06, skrev NAV at erfaring fra gård har overføringsverdi til arbeidslivet, og innebærer samtidig en noe mer personlig tilknytning (NAV 2006). Representanter fra Aetat har lagt vekt på at tiltak på gård kan ses som en indirekte vei til andre virksomheter og videre at arbeidsmarkedstilbud på gårdsbruk egner seg både i tidlige avklaringsfaser og i

forbindelse med langvarige atfføringsprosesser, bl.a. fordi de allsidige arbeidsoppgavene gir interessant yrkespraksis. I statusrapport per 31.12.2007 (NAV 2007) skrev NAV at "fysisk aktivitet og kontakt med dyr og natur viser seg å ha god helsemessig virkning på mange mennesker" og videre at disse kvalitetene kan være spesielt bra for mennesker som faller ut av arbeidslivet p.g.a. psykiske vansker. Vilje Viser Vei ble avsluttet i 2007, men videreført i Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse, bl.a. ut fra den erkjennelsen at mange medarbeidere i NAVs 1.-linjetjeneste (i kommunene) mangler kompetanse på arbeid og psykisk helse⁴¹.

JAKTEN PÅ LØSNINGER NÅR MANGE FALLER UT AV ARBEIDSLIVET

En bekymring som ligger til grunn for jakten på alternative tilbud til personer som har falt ut av arbeidslivet er økningen i antall tapte årsverk knyttet til mottak av helserelaterte ytelser (Faggruppen for IA-avtalen 2010). I 2009 utgjorde dette 550.000 årsverk og 17,6 % av befolkningen mellom 18 og 64 år (Sykefraværet har vist en nedgang på 9,4 % fra 2001 til 2009!). AID har utgitt et annonsebilag der ulike prosjekter og tiltak beskrives: Arbeidsgiverlos, "ses i morgen" (kurs), "3-2-1-

prosjektet", tidsbegrenset lønnstilskudd, tidsbegrenset lønnstilskudd, arbeid med årsakene til sykefravær, betydningen av gode ledere og betydningen av holdninger i forbindelse med seniorpolitikk⁴².

Arbeidslinja ble lansert i 1991-1992. Andel mennesker med alvorlige psykiske lidelser som er uten arbeid, fortsatte likevel å vise en økende tendens: 80 % i 1990, 92 % i 1994. Ordningen med arbeidsavklaringspenger er forholdsvis ny. De første målinger av overgang fra arbeidsavklaringspenger til arbeid er fra august 2010. Tallene forelå i Faggruppen for IA-avtalen i mai 2011.

NAVS ARBEID MED UNGDOM OG SYSSELSETTING

I 2009 ble det gjennomført en kartlegging av ungdomstiltak i regi av NAV Drift og utvikling⁴³ der hensikten var å finne mer ut om hvordan man kan begrense økningen i antall unge med problemer i overgangen fra utdanning/studier til arbeidsliv – i prosjekter som NAV enten eier eller er partner i. Bakgrunnen for kartleggingen var utfordringen med at stadig flere unge står utenfor arbeidslivet. Høy sysselsetting er et sentralt mål i velferdspolitikken. På systemnivå er høy sysselsetting nødvendig for å finansiere en rekke statlige oppgaver og fellesskapsløsninger, og på individnivå er sysselsetting nødvendig for å sikre inntekt, levestandard, selvrealisering og sosialisering. Norsk arbeidsliv er preget av høy yrkesdeltagelse, men samtidig har andelen personer som mottar ytelser utenfor arbeidslivet (slik som uføretrygd) økt. Her utgjør personer med lettere psykiske lidelser en voksende gruppe – særlig i alderen 20-39 år. Det understrekes at på tross av lik adgang til utdanningssystemet bidrar sosiale forskjeller til at barn og unge kommer svært ulikt ut av opplæringen. Det er videre registrert en relativt stor andel ungdommer som av forskjellige årsaker avbryter videregående opplæring.

Dette er bekymringsfullt siden forskningen konkluderer med at personer som har avbrutt videregående opplæring får en svak stilling på arbeidsmarkedet. Kartleggingen trakk frem 71 tiltak, derav 33 direkte arbeidsforberedende tiltak, 31 "midttterskeltiltak" og 7 lavterskeltiltak. Det som ble vist til som suksesskriterier, er følgende: Tett individuell oppfølging, tilpasning og oppfølging; tverrfaglig samarbeid (NAV, skole og evt oppfølgings-tjenesten -OT); helhetlig tilnærming (fokus på sammenhengen mellom de ulike kontekster ungdom ferdes innenfor); tidlig intervensjon og forebyggende arbeid; ubyråkratiske strukturer (som er avgjørende for fleksibilitet og for ikke å bli fanget av skjemavelde) som motvirker lang ventetid på tiltak. Kartleggingen viser at en stor del av arbeidet for målgruppen legges inn i det ordinære arbeidet i NAV, snarere enn prosjektorganisering. Det pekes på at prosjektorganisering har vist seg å gi positive ringvirkninger i form av kontinuitet i arbeidet og etablering av faste strukturer for samarbeid og sikring av innsatser for målgruppen. Det er her viktig med fylkesvise samarbeidsavtaler mellom NAV og fylkeskommuner/-kommuner. For deltagere med dårlige erfaringer fra skole og ulike etatskontorer, er det viktig at prosjektene foregår på

”trygg” eller ”nøytral” grunn – slik at deltagerne opplever å kunne begynne på nytt og fokusere på andre forhold enn de som utelukkende er knyttet til skole og opplevelse av tap eller manglende mestring. Det er videre avgjørende at tiltakene kombinerer teori og praksis på en kreativ måte. Et flertall av prosjektene/-tiltakene inneholder arbeidspraksis.

En gjennomgang av tiltakene/prosjektene viser at svært få er knyttet til Inn på tunet/Grønn omsorg. Det er uklart hvorfor slike tiltak ikke er sterkere representert i kartleggingen. Suksesskriteriene vil imidlertid være relevante for ungdom i Inn på tunet-satsningen.

Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse (2007-2012) fokuserer på psykisk uhelse som en viktig årsak til at mange i arbeidsfør alder står utenfor arbeidsmarkedet. Botemidlet synes å være samarbeid og samordning av ulike deler av tjenesteapparatet for å fremme overgang til, og mulighet til å holde på en jobb. Det er behov for å styrke samarbeidet mellom skole, NAV-kontor, Oppfølgingstjenesten (OT) og fastlegen. Oppfølgingstjenesten er en fylkeskommunal tjeneste som skal ha ta kontakt med, ha oversikt over og følge opp ungdom mellom 15-21 år – som ikke er i videregående opplæring eller arbeid

(jf. opplæringslovens § 3-6). Oppfølgingen har ulike navn og former:

- *Jobbmestrende oppfølging- Østfold-modellen*
- *Jobbmestrende oppfølging – Oslo-modellen*
- *Mestringsveier til arbeid – psykiske lidelser og rus*
- *Tiltak (Vilje viser vei)*
- *Arbeidslivssatsing*
- *Veiledning og oppfølgingslos*
- *Studier med støtte*
- *Medarbeidere Med Brukererfaring*
- *Nettverksbygging og kompetanseheving*

Tiltaket Jobbmestrende oppfølging benyttes lite av NAV arbeid. Prosjektets representanter sier om NAV: ”De får ikke uttelling for å henvise til oss”. I uttalelser fra NAV heter det bl.a.: Disse personene ville klart seg bra uansett, det er andre som trenger tiltak fra oss.

Resultatene fra tiltaket Jobbmestrende oppfølging viser at mange er på veg tilbake til jobb etter å ha deltatt i prosjektet. Samarbeidsnettverket rundt den enkelte synes å være det viktigste – at det gis trygghet. Dette harmonerer med hva SHDir sa i sin kunnskapsoppsummering: at individuell utplassering og støtte (IPS) er det mest effektive når psykisk syke vil tilbake i jobb. Ti måneder er for lite, en

trenger minst en dobling av tiden. Dette understrekes også i en undersøkelse fra Telemarksforskning⁴⁴ der det ble pekt på at gruppen med psykiske lidelser har særlige fordeler av lang praksistid. I 2010 ble forsøk knyttet til Jobbmestrende oppfølging også tilbudt i Nord-Trøndelag, Oppland, Buskerud, Telemark og Vest-Agder. Pilotprosjektet ble regnet som avsluttet i 2008 og i den nye fasen kalles det et forsknings- og utviklingsprosjekt. Hensikten er å teste ut nye modeller for arbeidsrehabilitering for personer med psykoselidelser – modeller som kan øke deltakernes evne til å mestre og holde på en jobb – og sørge for at forskjellige instanser får kunnskap om viktigheten av tilrettelegging på arbeidsplassen⁴⁵.

GRØNT ARBEID SOM ATTFØRINGSTILTAK

Grønt arbeid har en egen fagansvarlig i Arbeids- og velferdsdirektoratet og er knyttet til en fylkeskoordinator for arbeid og psykisk helse i hvert fylke, med oppfølgingsansvar overfor NAV. Fylkeskoordinator tilbyr hjelp til: 1) avklaring av arbeidsevne, 2) arbeidserfaring, 3) personlig utvikling, 4) strukturert hverdag, 5) sosial trening, 6) bedre psykisk og fysisk helse, 7) å finne mål/utviklingsmuligheter. Meistad og Nyland⁴⁶ skriver i rapporten "Du må så før du høster – om arbeids-

markedstiltak på gård for mennesker med psykiske lidelser" om motivasjonen for tiltaksplasser på gård (kombinasjonen av nærings- og helsegevinster) og hvordan samarbeid mellom Aetat og gårdene er utformet. Rapporten er skrevet på oppdrag fra Aetat Arbeidsdirektoratet (Vilje Viser Vei). Fem gårdskasus fungerer som erfaringsbakgrunn. Her fremmes to argumenter for å benytte gårdsbruk i attføring for mennesker med psykiske funksjonshindringer. Det første argumentet er at tiltaksplasser på gård bidrar til det totale mangfold og variasjon i spekteret av arbeidsmarkedstiltak. Det andre argumentet er erfaringsbasert og knyttes til at arbeid på gård – med kontakt med dyr og planter og opplevelsen av natur – har en positiv effekt på fysisk og psykisk helse, livskvalitet og arbeidsevne. To hovedmodeller for samarbeidet mellom Aetat og gården beskrives grundig, nemlig at gården enten kan være underleverandør til en kommunal eller privat tiltaksarrangør, eller en selvstendig ekstern leverandør med direkte avtale med Aetat. Disse samarbeidsmodellene har konsekvenser for fordeling av ansvar for inntak, veiledning og rapportering. Gjennomgangen av skriftlige dokumenter og erfaringer fra besøk på gårdene og intervjuer med saksbehandlere og

tilbydere (brukere/deltagere er ikke intervjuet), viser at arbeidsmarkedstiltak på gårdsbruk egner seg både i tidlige avklaringsfaser for deltagernes motivasjon, ønsker og arbeidsevne, og for personer som har behov for mer langvarige attføringsprosesser. Gården åpner for mestring og personlig utvikling hos deltagerne og gir mulighet for allsidige og meningsfylte oppgaver; aktivitetene er virkelighetsnære og gir både sosial trening og arbeidstrening.

De viktigste sidene ved NAVs satsing på Arbeid og psykisk helse, knyttet til "grønne" tjenester, er beskrevet i veilederen "Grønt arbeid – en god start på veien mot arbeidslivet" (NAV 2010). I veilederen fokuseres det på Grønt arbeid; arbeid på gård i regi av NAV, for mennesker med psykiske og/eller rusrelaterte helseproblemer – tilrettelagte tiltak utviklet gjennom Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse og forvaltet av NAV fylke. NAV kan videre "avklare brukere" i samarbeid med for eksempel kommunehelsetjenesten og DPS. NAV skal ha oversikt over brukerne og over behov for Grønt arbeid, pluss at de har oppfølgingsansvar for brukerne for å sikre kontinuitet. Helsetjenesten skal også ha oversikt over brukerne.

Veilederen viser til at Grønt arbeid – arbeidsrettet fysisk aktivitet i kontakt med dyr og natur i det sosiale fellesskapet på gården – er et virksomt tiltak i forhold til å styrke arbeidsmuligheter, helsemessig bedring og økt livskvalitet. Veilederen har ingen referanser på dette, men viser til erfaringer fra Vilje Viser Vei-tiltak på pilotgårder, innspill fra NAV-kontorer lokalt, Norges Bondelag og samarbeid med bransjeforeningene, attføringsbedriftene, arbeidsgiverforeningen for Vekstbedriftene ASVL og Det Kgl. Selskap for Norges Vel. Finansieringsmuligheter må finnes i forhold til statlige tiltaksplasser og godkjent tiltaksarrangør. Hovedinteressen bak veilederen er å fremme attføring til arbeid og å finne virkemidler for å "favne overgangene".

NAVs bruk av grønne tjenester varierer mellom landsdelene. I Sør-Trøndelag uttalte for eksempel NAVs fylkesdirektør at NAV stort sett har gode erfaringer med Grønt arbeid og at dette er et godt supplement. Grønt arbeid kan bidra til at flere blir involvert i helsefremmende aktiviteter, og det ses som viktig å utvikle nye tiltaksmodeller for å forhindre passivisering⁴⁷

HELSEMYNDIGHETENES FORHOLD TIL GRØNN OMSORG

Sosial- og helsedirektoratet⁴⁸ gjennomførte i 2004 en kunnskapsoppsummering på området "arbeidsrettede tiltak for personer med psykiske problemer" der de bl.a. fant at individuell tilpasning/utplassering og støtte (IPS) er det mest effektive tiltaket når en person med en alvorlig psykisk lidelse har et uttalt ønske om å komme ut i ordinært arbeid

Konklusjonen om at individuell tilpasning/utplassering og støtte er det mest essensielle, kan bl.a. tolkes som at ulike tiltak under Grønn omsorg kan være godt egnet som arbeidsrettede tiltak for personer med psykiske problemer, selv om dette ikke nevnes direkte. Men allerede i 2002 sa daværende helseminister Høybråten⁴⁹ at han så på Inn på tunet som et positivt bidrag i helsearbeidet, og særlig innen psykisk helsefeltet, og at dette området bør kunne utvikles videre. Tor Åm, tidligere prosjektdirektør i HOD og fra 2010 ekspedisjonssjef i det samme departementet, har pekt på hvordan Grønn omsorg/Inn på tunet kan bidra med nye arenaer og nye måter å møte tjenestebehov på, og bli et av flere tiltak som støtter opp under samhandlingsreformen og bidrar til løsninger på folke-

helseutfordringene⁵⁰. Han viste til at Trondheim kommune har gode erfaringer med Inn på tunet. Inn på tunet kan i følge Åm både bidra til gode tjenester til byens innbyggere og til at et bynært landbruk opprettholdes. Erfaringen i Trondheim kommune så langt, er at Inn på tunet er en flott arena for kultur & helse og et viktig supplement til øvrige tilbud, men at det krever samhandling. Ellers er det vanskelig å finne tydelige politiske signaler fra HOD eller Helsedirektoratet når det gjelder satsingen på Grønn omsorg eller Inn på tunet.

LMD SOM PÅDRIVER FOR INN PÅ TUNET

Landbruks- og matdepartementet har vært opptatt av å videreutvikle Inn på tunet som et lønnsomt forretningsområde for landbruket⁵¹ og har beskrevet tiltak under fem innsatsområder: 1) Etablere samarbeid mellom gårdbruker og offentlig sektor: "Å komme i mål med salg av tjenester til det offentlige" (per i dag den største flaskehalsen for IPT-satsingen, 2) Forskning og dokumentasjon; stort behov for kunnskapsutvikling, behov for 'omfattende, tverrfaglig forskning med internasjonalt samarbeid, 3) Kvalitets-sikring; sikring av det fysiske miljøet og læringsmiljøet/arenaen (innhold og kvalitet), kvalitet i gården som bedrift

(arbeidslivstrening), gården som miljø (terapeutiske effekter) og gårdbrukeren som arbeidsleder, 4) Kompetanseutvikling; kompetanse som kvalitet, både hos tilbydere (ift faglig innhold så vel som næringsutvikling, salg, markedsføring) og kjøpere 5) Nettverk; nasjonal samordning.

I 2010 ble det nye kvalitetssikringsverktøyet for Inn på tunet – utviklet av Norges bondelag - lansert og Statssekretær Ola Heggem i LMD betegnet det som et taktskifte for Inn på tunet⁵². Han viste til at Inn på tunet har vært et politisk satsingsområde i flere år og at arbeidet er forankret både i regjeringsplattformen Soria Moria II, Jordbruksavtalen, Sam-

arbeidsavtalen mellom LMD og KS og i andre departements sektorplaner. Han pekte på Inn på tunet som en spennende vekstnæring for landbruket, men også at satsingen skal stimulere til utviklingen av livskraftige lokalsamfunn der folk trives og hvor spesielt kvinner, barn og unge finner en utfordrende og attraktiv framtid.

Den 14.11.2007 inviterte LMD til et møte mellom de fem departementene HOD, AID, BLD, KRD, LMD. Hensikten var å forankre IPT på sentralt nivå – i flere departementer. Departementene sa i møtet at de "ønsker å synliggjøre og bidra til bruk av Inn på tunet-tiltak". Alle mener det er behov for forskning på effekter av

Inn på tunet-tiltak. Inn på tunet kan representere nye virkemidler – forskning trengs! Departementene var opptatt av at Inn på tunet både kan bidra til helse, mindre institusjonsinnleggelse, mindre belastning på pårørende, tilbakeføring til arbeidslivet, færre problemelever, mer trivsel i skolen, arbeidstrening, pedagogikk, helse og redusert fraflytting fra distriktene. Innovasjon Norge har fått ansvar for å fordele midlene fra Inn på tunet-løftet, som er et samarbeidstiltak mellom 2 departementer; LMD og Kommunaldepartementet (Innovasjon Norge 2010). Inn på tunet-løftet innebærer 6 millioner til fordeling per år (i 3 år). Kommunene og Inn på tunet-tilbydere kan søke sammen, men kommunen må være prosjekteier og (med-)søker. Tilskuddet kan innebære inntil 50 % finansiering over tre år.

Det er krav om politisk forankring i kommunen. Søknaden går via fylkesmannen til Innovasjon Norge. Midlene skal brukes til tverretatlige og tverrkommunale utviklingsprosjekter i regi av kommunene og fremme et system som gjør at Inn på tunet blir en naturlig del av tjenesteporteføljen i kommunene. Det legges vekt på tiltak som gir langsiktige partnerskapsavtaler og tilbud til nye brukere. De

overordnede målene er 1) bedre hverdag for innbyggerne, 2) mer helse for pengene og 3) næringsutvikling i kommunen. Landbruksminister Lars Peder Brekk uttalte under et besøk på Sand gård for barn og unge: "Inn på tunet er for meg og flere politikere en hjertesak" Han sa videre at Inn på tunet kan være av de gode kreftene som bidrar til helse, utvikling og trivsel (www.politikk.no).

FORVALTNINGSAKTØRER, TILTAKSBEDRIFTER OG ULIKE ORGANISASJONSFORMER

Som vi har sett, er det enighet på tvers av ulike departementer om at en ønsker å satse på Inn på tunet, men for at dette skal fungere i praksis er det viktig med en felles forståelse av hva tilbudet skal inneholde og hvordan det virker for ulike grupper, hvordan en sikrer kvalitet og stabilitet, og ikke minst hvordan finansieringsspørsmålet skal løses. Inntil videre er det nødvendig at de som er interessert i å benytte Inn på tunet (og Grønt arbeid) også har en til retteleggerfunksjon slik at tilbyderne får hjelp til å fremlegge den ønskede dokumentasjon. Når det gjelder anbudskompetanse, løser NAV dette ved å forholde seg til et mellomledd heller enn å forhandle direkte med tilbyder. Ulempene ved dette systemet er at mellomledet – tiltaksbedriften – kan velge å skaffe tilbud

til målgruppen på andre måter enn ved å gå til Inn på tunet-tilbydere. Dessuten kan mellomledet i mange tilfelle være fordyrende. Intensjonen fra NAV sin side synes å være å oppnå en rasjonaliseringsgevinst – en rasjonalisering ved hjelp av manualisering, dvs. at en forholder seg til standardiserte tilbud og at andre tar seg av klientkontakten.

Det er ikke gitt at en sparer tid og penger på «outsourcing» av virksomheter til nye/andre bedrifter. Når NAV velger å legge tilbud til en gård, kan det bety at personer fra tiltaksarrangøren følger med. Dette kan igjen bety at mindre av verdiskapingen blir igjen på gården. Tiltaksbedriftene er som regel eid av kommunene og finansiert av staten. D.v.s. at Grønt arbeid i praksis er finansiert av staten selv om det legges ut på anbud.

Alternative løsninger kan være at NAV selv etablerer en funksjon for å opprette kontakt med tilbydere og samordne dette med fylkesmann og kommuner, eller at tilbydere inngår samarbeid om å levere tilbud til NAV.

Når det gjelder engasjementet hos kjøpere for å benytte nettopp Inn på tunet-tjenester, synes dette å henge mye sammen med kunnskap generelt, og hva

en vet om den faglige kvaliteten i tjenestene og om helseeffekter. Møreforskning⁵³ viser at NAV-kontorene i vestlandskommunene primært har erfaring med Inn på tunet i forhold til rusomsorg og habilitering. Dette er de fornøyde med, men det er også behov for et beredskapssystem, d.v.s. tjenester som ikke driver kontinuerlig, men kan være operative ved spesielle behov og overfor brukere som lett faller mellom de ulike systemene. Et slikt system krever imidlertid at flere parter går sammen om å finne finansieringsløsninger.

POLITISKE INTENSJONER - OPPSUMMERING

Mange departementer har uttalt seg, støttet og medvirket i satsingen på Grønn omsorg, men ikke i like stor grad og ikke med de samme begrunnelsene. Dokumentgjennomgangen viser følgende: LMD, med statsråden i spissen, er svært positive og har tidligere fokusert sterkt på næringsutvikling og levende bygdesamfunn, men peker også på behovet for kvalitetsheving og kvalitetssikring, kompetanse og mer forskning. Interessen synes i stor grad å sammenfalle med andre departementer; en ønsker å bruke gården som ramme for å skape fleksible, trygge, individuelt tilpassede og recoveryorienterte tilbud,

bl.a. for mennesker som sliter med rus og psykiske vansker.

I rapportene fra HOD finner vi bare et svært moderat engasjement for Grønn omsorg/Inn på tunet, men departementet viser til generelle, virksomme tiltak som harmonerer svært godt med Inn på tunet. Betydningen av Grønn omsorg/ Inn på tunet nevnes også i forbindelse med samhandlingsreformen og forebyggings-/ folkehelseutfordringene.

Fra AID har vi funnet lite som direkte handler om Grønn omsorg/Inn på tunet, men Arbeids- og velferdsdirektoratet har en egen fagansvarlig for Grønt arbeid og ansvaret er videre delegert til fylkeskoordinatorer. Det samme direktoratet styrer også Arbeid og psykisk helse – som har en bred satsing der Grønt arbeid og Inn på tunet også utgjør en liten del. Denne delen forvaltes av NAV som etter hvert har avgrenset seg fra bredden i tiltak relatert til Grønn omsorg og nå satser tydeligere på Grønt arbeid. I Meistad og Nylands rapport – skrevet på oppdrag fra Arbeids- og velferdsdirektoratet (fotnote 46), ble det særlig pekt på følgende egenskaper ved gården som arena for mennesker som sliter med de nevnte problemene: a) Det totale spekteret av tiltak på gården og b) den erfaringsbaserte

viten som sier at dyr, planter og natur har positiv effekt på psykisk helse, livskvalitet og arbeidsevne. NAV skriver i sin veileder om Grønt arbeid at dette er virksomt, og har utarbeidet kvalitetssystem og kontraktsmaler for Grønt arbeid. Samtidig viser signaler fra NAV-arbeid at NAVs byråkratiske logikk og effektivitetstenking kanskje ikke så lett lar seg forene med tenkingen hos de som for eksempel er nær ungdommer med psykiske problemer. Mange av disse ungdommene har behov for tid, fleksibilitet, trygghet og et lang-siktig opplegg som gjør det mulig å bygge opp grunnleggende ferdigheter i samspill med andre, ta ansvar for arbeidsoppgaver, finne mening i dette og ikke minst utvikle tillit til at det er mulig å utføre et arbeid på en slik måte at det blir akseptert av andre.

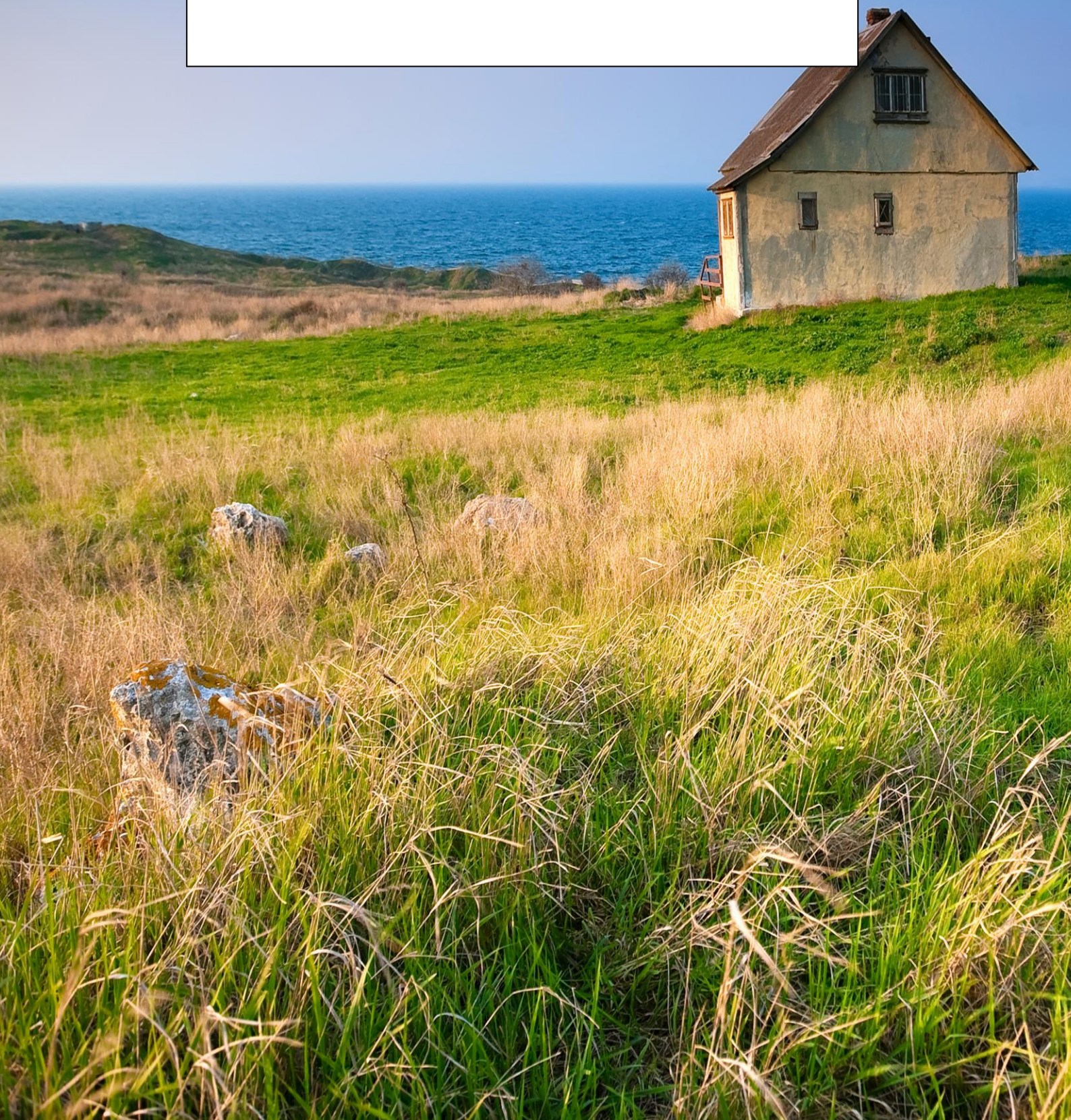
Det synes å være stor enighet om behovet for en annerledes tilnærming til de som faller ut av arbeidslivet p.g.a. psykiske problemer og eventuelt rus. Både blant politikere og i forskningsrapporter pekes det på kvalitetene fleksibilitet, tett individuell oppfølging, trygge omgivelser, gode relasjoner, kontinuitet og støtte til mestring. Mange av disse kvalitetene finner vi innenfor Grønn omsorg/IPT. Samtidig kan det synes som om disse kvalitetene, tross gode intensjoner, er

vanskelig å realisere eller støtte innenfor de "systemene" som er utviklet for å forvalte arbeid, integrering og psykisk helse. Kanskje kan en snakke om ulike logikker som er på kollisjonskurs. Den brukerorienterte recoverytenkningen er ikke uten videre forenlig med dokumentasjonskrav, standardisering, sterk byråkratisering og en hoveddrivkraft som handler om at folk først og fremst må komme seg ut i jobb. Alle aktører i feltet

synes å etterlyse mer forskning som kan dokumentere effekter – særlig helseeffekter – av Grønn omsorg. Samtidig er det gjennom årene samlet utallige case om mennesker som har fått igjen livslyst og arbeidsevne og kommet tilbake i jobb eller studier etter en periode på gården eller i et annet naturbasert tiltak. Vi tar i det neste avsnittet med noe mer dokumentasjon på brukererfaringer.

DEL III
BRUKERERFARINGER OG ULIKE
PERSPEKTIVER PÅ KOMPETANSE

KORT OM BRUKERES ERFARINGER MED GRØNN OMSORG

Prosjektet Recovery Oriented Green Care Services (ROGCS) har i flere delstudier undersøkt brukeres erfaringer med Grønn omsorg/Inn på tunet. I en av studiene ble 20 personer som var eller hadde vært deltagere i Grønn omsorg intervjuet. Det var omtrent like mange kvinner og menn. Alderen var fra 22 til 55 år. Et flertall var rundt 35-40 år⁵⁴. Den viktigste erfaringen som kom fram i studien var at deltakerne hadde fått en opplevelse av mening, noe som også hadde gitt dem tilbake livslysten. Faktorer som bidro til dette var: Å komme inn i en vanlig døgnrytme, oppleve å være etterspurt, å være i et fellesskap, og å ha kontakt med dyr.

I intervjuene fortalte deltakerne historier fra liv som handlet om innholdsløse dager med angst, depresjon, ensomhet og perioder med høyt alkoholforbruk. De uttrykte at det hadde skjedd endringer i eget liv, de trivdes på gården, hadde fått et fellesskap og lært nye praktiske ferdigheter.

Konkret pekte de på betydningen av å ha et viktig arbeid, for eksempel å skulle ta vare på dyr eller dyrke mat, på å kunne bruke kroppen og kjenne at en blir sliten, og å oppleve at noen venter på dem og trenger dem, uten at arbeidet dermed er preget av stress.

Deltagelse i virksomhet og fellesskapet viste seg også å gi et økt sosialt liv utenfor

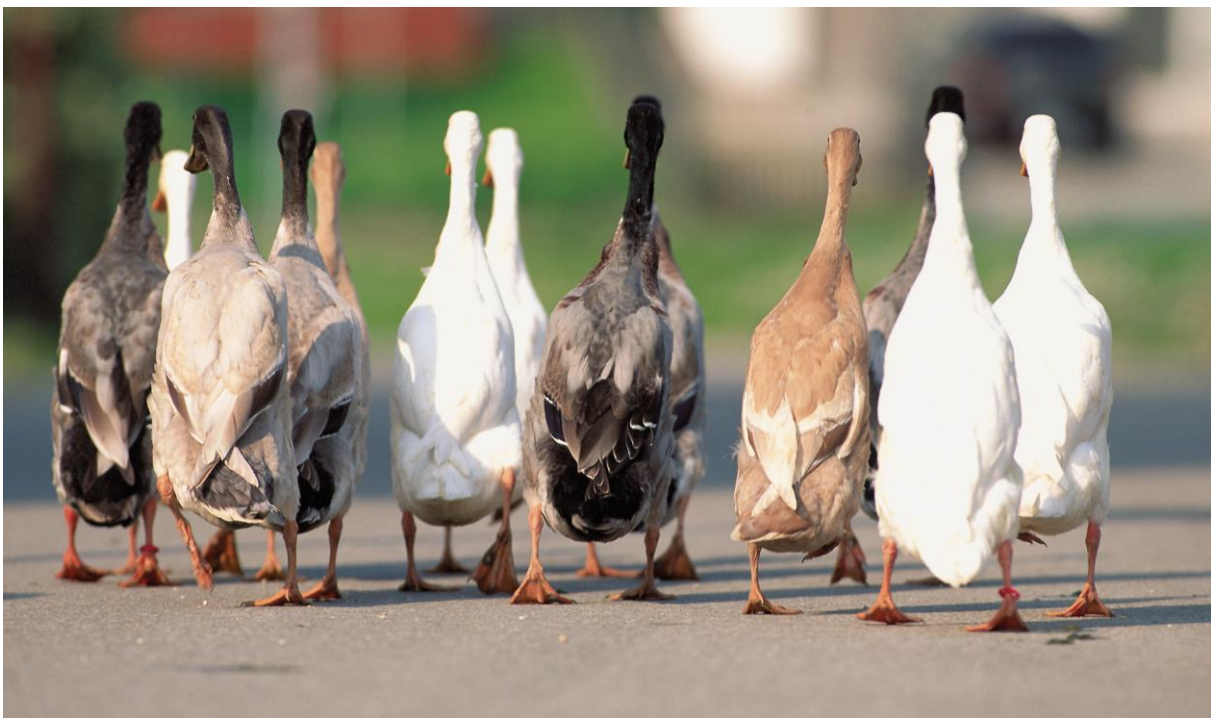
gården. Tidligere familie- og vennerelasjoner ble gjenopptatt.

Problemene som ble løftet fram, var knyttet til økonomiske og administrative forhold, for eksempel mangel på koordinering mellom statlige eller kommunale myndigheter og tjenesteleverandører. Et annet aspekt som deltagerne påpeker som negativt er at perioden de kan tilbringe i Grønn omsorg ofte er for kort. En rekke ikke å la endringene feste seg.

I en annen delstudie⁵⁵ er en gruppe ungdommer på APS-tiltak fulgt over en periode. I løpet av noen måneder var det flere som fikk motivasjon for å gå videre på skole. De viste merkbare endringer med hensyn til å tro at det gikk an å komme videre med jobb og utdanning og var samtidig opptatt av å endre på egen

adferd slik at de skulle lykkes med sine mål. Rus var ikke tolerert, flere fikk en prøveperiode, men noen falt likevel tilbake til rusen og måtte forlate tiltaket. Åpningen var der for at de kunne komme tilbake når de var rusfrie. Det ungdommene beskrev som viktigst for deres prosess var lederens personlighet; at de kunne stole på han som en far, at han var tydelig og sa fra om det som var negativt, men aldri på en fordømmende måte.

Under samtalen kom det flere ganger fram hvor fordømt de hadde følt seg i hele skoletiden og hvor vanskelig det var å fri seg fra taperstempelet. Etter hvert sto det å kjenne seg verdifulle fram som den viktigste faktoren og veien til endring. Dersom de kunne bli akseptert som den de var og samtidig få veiledning i hva som

er viktig for å komme videre, kom også motivasjonen for arbeid og skole tilbake. Dessuten pekte de på gleden i å mestre konkrete oppgaver, ikke minst i forbindelse med håndtering av hest og andre dyr. Å bli vist tillit, for eksempel få lov til å kjøre egne turer med hest, var høydepunkter.

I en tredje delstudie⁵⁶ så vi på ulike aktørers erfaring med Grønn omsorg/Inn på tunet. Både brukere, tilbydere og NAV-ansatte ble intervjuet. Her la brukerne særlig vekt på at Grønn omsorg gir frihet, ro og mulighet for fysisk aktivitet. De understreket betydningen av å delta i det sosiale livet på gården, kjenne at de gjorde en virkelig jobb, og samtidig få en opplevelse av naturen. At lederen kunne overbevise dem om at det finnes et bedre liv enn å ruse seg, var også avgjørende. Videre var det viktig å få snakke om psykiske "ting", og ikke bli sett ned på eller latterliggjort.

Aasens masteroppgave⁵⁷ tar utgangspunkt i intervju med ni deltakere i Grønn omsorg. Hun fant at det var fire hovedkategorier som spilte sammen: Å være i naturen (naturopplevelse, arbeid med jord og skog), Å være sammen med dyr (nærhet og stell), Å bli fysisk sliten (få kunnskap og erfaring og utvikle styrke og

utholdenhet), Å føle seg verdifull (Opplive å ha betydning – gi litt tilbake og ikke bare motta støtte, få bekreftelse og få styrket selvbildet). Alt dette bidro til deltakernes viktigste resultat: Å komme i balanse.

KORT OM TILBYDERES ERFARINGER MED GRØNN OMSORG/INN PÅ TUNET

Lund⁵⁸ har i sin masteroppgave intervjuet sju tilbydere bl.a. om deres motivasjon for å sette i gang med Inn på tunet-tilbud, hva det har betydd for dem, hva de tenker om kvalifikasjoner for å drive en slik virksomhet og hva som har vært de største utfordringene.

Lund fant mye idealisme blant tilbyderne; et genuint ønske om å få hjelpe brukerne. Som en tilbyder sa: *”Du må engasjere deg i disse menneskene for å kunne gi dem det tilbudet, for at det skal kunne bli vellykka. For tenker du bare penger, så får du ikke til det»*. En annen fortalte om mange fine øyeblikk ute i naturen, sammen med tunge narkomane som tidligere har opplevd lite annet enn rus: *”Det er første gangen at han har vært i fjellet og sett skog og fjell, i hele sitt liv, har bare vært i Oslo og rusa seg. 46 år gammel, aldri opplevd noe annet! Han var med på fjellet på 3-dagers tur, jeg har aldri sett en kar som har vært så fornøyd i hele mitt liv.”*

En annen fortalte om en gutt som satt oppi sauebingen og fortalte lammet om at det ikke kunne være hos mora si: *«Han fortalte SIN historie til det lammet. Jeg sto helt sånn, og tårene rant. Det var så sterkt. Det var ren terapi. Han satt og bearbeida sin historie, sammen med lammene. Det er sånne opplevelser som gjør at jeg vet at det er dette jeg skal drive med!»*

Ellers pekte informantene på det helbredende i de spontane samtalene som kan oppstå rundt et bål ute i naturen. Det er viktig å ha tid til å lytte og ta deltakerne på alvor. Når en jobber med dyr eller gjør andre praktiske oppgaver, skapes gode

rammer for naturlige samtaler, og som én sa det: *«Der kommer sånne innerste tanker, altså.»*

Brukerne kan bruke lang tid på å ta mot til seg og komme til gårds, og da har ofte tilbyderne gjort en stor innsats på forhånd med å trygge dem: *«Det er vel det jeg synes jeg har sett mest, det er at de sprenger grenser bare ved å møte opp om morgenen. Men også bare det å klappe katta kan for noen være nok i løpet av en dag. Og bare det er en mestring. Sånn at det er helt sånn på detaljnivå smått for mange.»*

Videre så tilbyderne betydningen av å gi ansvar. Bl.a. hadde noen fadderordninger og deltakerne kunne få mer krevende oppgaver etter hvert. Om å få ansvar for levende dyr, sa de bl.a.: *”De får fokus på andre ting, ikke bare seg selv og sin egen sykdom eller hva det måtte være!”* Ansvarsfølelsen henger sammen med at det er en ekte jobb som skal gjøres: *«Dyra skal ha mat, det skal gjøres sånn og sånn, det er viktig at du er til stede og du har en rolle her og du er viktig»*.

Samtlige av informantene i denne delstudien hadde tatt ulike kurs og utdanninger for å ruste seg til rollen som tilbyder. Det kunne være høgskolekurs,

terapiidningskurs eller forskjellige kurs gjennom Innovasjon Norge. Gjennom nettverket Inn På Tunet organiseres det dessuten foredrag og møter der tilbydere utveksler erfaringer.

Byråkratiet oppleves ofte som en frustrasjon og vanskeliggjør jobben for tilbydere. Flere har pekt på utfordringer i samarbeidet med NAV, kommuner og tiltaksbedrifter. Det blir hevdet at tiltaksbedriftene tar 20-30 % av tilbydernes inntekter, i mange tilfeller uten at de er særlig inne i bildet. Noen tilbydere ønsker at tiltaksbedriftene skal være mer inne i bildet, men samtidig kan dette leddet oppleves som et unødvendig mellomledd.

Alle skjemaene som skal fylles ut og leveres oppleves til tider som meningsløse. I tillegg kommer både samarbeidet med tiltaksbedriften og Inn på tunet-satsingen med eget varemerke pluss egne HMS-standarder. Noen synes prosessen har vært vanskelig å forholde seg til: «Nei, jeg er litt stri på detta der, altså mennesket, pasienten, brukeren, kall det hva du vil, det blir helt borte. Det blir en sånn liten bisetning nede på arket, ellers er det organisasjon alt sammen».

Ikke minst er langsiktighet og forutsigbarhet temaer. Tilbydere opplever at

de har et ansvar for brukerne dersom de først setter i gang et prosjekt, og at den tiden en forandringsprosess faktisk tar, bør være med i planleggingen av prosjektet. Ettervern savnes. Tilbydere var bekymret for deltakere som etter endt periode på gården ble overlatt til seg selv uten noen som fanget dem opp. Noen løste dette ved å ha sms-kontakt med tidligere brukere. De ville at brukerne skulle føle at noen så dem og brydde seg.

TO SYN PÅ BONDENS KOMPETANSE

En arbeidsgruppe leverte i 2005 – på vegne av Fylkesmannen i Oppland - en uttalelse relatert til kompetanseutvikling for bønder som driver Inn på tunet-aktiviteter⁵⁹. Arbeidsgruppen trakk fram to syn på bondens kompetanse og forutsetninger for å drive Inn på tunet-virksomhet: 1. Bonden trenger helsefaglig eller pedagogisk utdanning; 2. Bonden skal være noe annet enn terapeut – vedkommende skal nettopp være bonde med agronomkunnskaper og være personlig egnet. Arbeidsgruppen mente at begge kompetanseprofiler må tas hensyn til – og at bonden må gripe fatt i det friske hos dem som søker gården. Gruppen sammenfattet hva slags kompetanse gårdbrukeren behøver, nemlig motivasjon, personlig interesse, egnethet, erfaring

f.eks fra organisasjonsarbeid) og samfunnsengasjement, men ikke nødvendigvis formell kompetanse (hentet fra www.innpaatenet.no). I tillegg må det være forutsetninger på gården som oppfylles, slik som for eksempel allsidig drift. Ellers vises det til relevante utdannings- og studietilbud ved en rekke høyskoler og ved Universitetet for miljø- og biovitenskap. Kurs og opplæring gis også gjennom organisasjoner, særlig Innovasjon Norge, Norges Vel, Norges bondelag og bygdefolkets studieforbund og fylkesvise etablerersentre.

HVA VET VI OM HVA SOM VIRKER?

Telemarksforskning ga i 2005 ut en

arbeidsrapport basert på registerdata fra perioden 1996-1999 og fra 2000-2002, der de undersøkte hvilke tiltak yrkeshemmede med psykiske lidelser deltar i og hvilken effekt de har av å delta (Bakgrunnsperiode 94-95, Tiltaksperiode 96-99, Resultatperiode 2000-2002)⁶⁰. Yrkeshemmede med psykiske lidelser utgjør 20-25 % av alle yrkeshemmede. 15.000 personer på yrkesrettet attføring er diagnostisert med psykisk lidelse. Er det tiltak som er mer/mindre effektive for denne gruppen? Noe over 1/3 har vært i skoletiltak, noe under 1/3 har vært i arbeidspraksis. Gruppen er overrepresentert i "Arbeidspraksis med bistand" (AB). 1/10 av tiltaksdeltakere med psykiske lidelser

deltar i arbeidspraksis med bistand. Gruppen kommer i mindre grad i jobb etter attføringen. De har lengre trygdehistorie, mindre arbeidspraksis og er oftere enslige og barnløse. Er diagnosen psykisk lidelse en større barriere enn andre diagnoser? Undersøkelsen viser at tiltak som gir god effekt for andre også gir god effekt for psykisk syke og vice versa. Men gruppen har relativt dårligere effekt av skoletiltak. Arbeidstrening gir relativt bedre jobbeffekt for disse. Samtidig er det en tendens til høyere utdanning i denne gruppen. Jobbeffekt øker med tiltakets varighet (gjelder alle). Lønnstilskudd gir bra sysselsettingseffekt. Videre viser rapporten at psykiske lidelser er overrepresentert i aldersgruppen 25-45 år. Gruppen bor mest alene, 71 % er barnløse, flere ugifte eller skilt. Stikkord for hva som virker for yrkeshemmede med en problematikk knyttet til psykisk funksjonshindring, er altså: Arbeidstrening med bistand, over lengre tid. Dette kan også illustreres med utsagn fra tilbydere:

"Å være prosjektarrangør og tru at tre måneders tilbud snur livet rundt til folk som har slitt i årevis, det er å være naiv. Når de setter i gang prosjekt der folk er deltakere, da skal de ha tenkt seg om på

hvor lang tid de lar et sånt prosjekt gå. Og det gjøres ikke".⁶¹

Eller som en annen informant sa:

"Dersom de har vært utsatt for overgrep og mishandling i 15 år, så må de vel minst ha halvparten av denne tiden for å få lov til å bygge seg opp igjen".⁶²

Angela Schafft⁶³ har i en kunnskapsoppsummering tatt for seg et beslektet tema: Hva gjøres for å styrke arbeidet med å hjelpe mennesker med psykiske lidelser til å komme i arbeid? Rapporten ble laget på oppdrag av Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse i NAV, Drift og utvikling, og er basert på gjennomgang av nyere skandinavisk faglitteratur om arbeidsintegrering og psykiske lidelser – og på innhenting av erfaringsbasert praksiskunnskap hos utvalgte lokale aktører. I alle skandinaviske land er "psykiske lidelser" den hyppigst forekommende diagnose ved tildeling av uføretrygd. Generelt vises det til at denne gruppen har lav yrkesdeltagelse, men at mange ønsker arbeid. Situasjonen er lik i de skandinaviske land. Arbeidsgiveres fordommer, usikkerhet og manglende kunnskap om psykiske lidelser antas å være en hindring for ansettelse, men

svakheter i støtteapparatet spiller også inn.

Generelt støtter erfaring og forskning opp om antagelsen om at arbeid i seg selv har en positiv effekt på livskvalitet og helse; mangel på arbeid/meningsfull sysselsetting oppleves som negativt. Rehabiliteringstiltak som styrker individers opplevelse av myndiggjøring og mobilisering av egne krefter, bidrar til sosial integrasjon. Et vilkår for reell brukermedvirkning – som er et uttalt helse- og sosialpolitisk mål – forutsetter på individ- uelt nivå "profesjonell lydhørhet" (dvs at brukers innsikt i egen situasjon etterspørres og tas avgjørende hensyn til). På kollektivt nivå må brukere i fellesskap sikres innflytelse på utformingen av tiltak og tilbud. Brukermedvirkning er også et vesentlig element i recoveryperspektivet og i likemannsarbeid. Videre er hverdags- livets alminnelige møteplasser viktige arenaer i bedringsprosessen – i motsetning til terapeutiske omgivelser. Recovery støttes opp av deltagelse, sosial integrering og normalisering i det ordinære arbeidslivet.

SKJERMEDE TILBUD ELLER ARBEIDSINTEGRERING FRA FØRSTE STUND?

To hovedmodeller i arbeidsrettet rehabilitering trekkes frem: 1) Tradisjonell

tilnærming: Her fokuseres det på trening/opplæring forut for overgang til arbeidslivet. 2) Integrert tilnærming: Her vektlegges den ordinære arbeidsplassen som arena i yrkesrettet rehabilitering. Skjermede tilbud, som del av første modell, oppleves ofte som meningsfulle, men ikke nødvendigvis som tilbud som gir overgang til ordinært arbeid. På den annen side gir tidsubestemte, skjermede tilbud deltagerne mulighet til ro – og egner seg for personer som trenger tilpasning, tilrettelegging, romslighet og trygghet over tid. Er gjennomstrømning et uttalt mål, vil den skjermede tilnærmingen komme til kort. Samtidig er det grunn til å tro at det nettopp er den tradisjonelle tilnærmingen som på sikt kan gi personer som sliter med psykisk problematikk nok trygghet og mestringsopplevelse til at de kan komme tilbake til arbeidslivet eller finne andre meningsfulle aktiviteter.

Gjennomgangstemaet i rapporten er behovet for at behandlingsinstans, kommunal helsetjeneste, tiltaksarrangører for statlige tiltak og NAV "spiller på lag, med brukeren i sentrum"; dvs at de definerer sine roller, kjenner hverandres oppgaver og krav ift brukeren. Problemet er et oppsplittet hjelpeapparat og at NAV, som organisasjon, har et regelverk og en

måte å styre bruken av tiltak på som oppleves som et hinder for fleksible og helhetlige løsninger. Løsningen vil for en del være å lempe på byråkratiske bestemmelser slik at samarbeidet innrettes mer på brukernes behov enn på hjelpesystemenes premisser.

Uansett om man vektlegger en tradisjonell eller integrert tilnærming, kommer det fram at parallellitet og koordinering av ulike tilbud er mer i tråd med den enkelte brukers behov enn at tilbudet følger trappetrinnsmodeller – hvor det ene tiltak settes inn etter at et annet er avsluttet. Parallele tilbud – og samtidighet (i behandlingsforhold og arbeidstrening) er mest tilfredsstillende og suksessrike ift arbeidsintegrering, også når noen grupper har behov for å være i skjermede virksomheter i lengre perioder.

Det er en rekke interessante begreper som Schafft anvender i litteraturgjennomgangen: Ubyråkratisk tiltakskjeding; parallellsatsning og ansvarliggjøring; parallellprosesser og samtidighet i rehabiliteringsopplegg; NAV-los (dvs. at fordi hjelpeapparatet er usammenhengende og uoversiktlig trengs en los gjennom systemene); bedringsvei i arbeidsrettet rehabilitering; overgangsplanlegging; 'supported employment' (støttede ansettelseforhold); profesjonell lydhørhet (ift brukeres ønsker, behov og erfaring).

Rapporten trekker frem en rekke praktiske løsninger, som de finner i Fontenehus, arbeidskollektiver, Inn på tunet-tilbud, kurs og opplæring og ulike skjermede, tidsubestemte tiltak. Generelt utgjør tiltak innen Grønn omsorg bare en mindre del av kunnskapsgrunnlaget i denne rapporten.

En mer avgrenset rapport/evaluering er skrevet av Kullseid⁶⁴. Han skriver om erfaringer med ArbeidsPraksis i Skjermet virksomhet i Sandnes. Tiltaket i Sandnes besto av to deler: 1. Sandnes Pro-Service (setter sammen flatpakker fra IKEA) og 2. Trygvi Islandshestegård. Evalueringen dekker knapt ett års virksomhet etter oppstart. Tiltaket er rettet mot personer med psykiske helseplager og som er tilknyttet NAVs psykiatrisatsning. Evalueringen peker på at erfaringene fra gård er svært positive fordi oppgavene er varierte, mens nettopp mangel på variasjon trekker i negativ retning for bedriften.

KOMPETANSE I Å GI MENNESKER TRYGGHET OG MESTRINGSOPPLEVELSE

En slik kompetanse er ikke nødvendigvis det samme som å ha en profesjonell helse- eller sosialfaglig bakgrunn. Lund⁶⁵ har reflektert over dette i sin masteroppgave

og skriver (s. 53) at "Tilbyderne virket lite opptatt av å skulle definere sin posisjon, men det er allikevel interessant å fundere på hva man skal kalle dem som faggruppe. Innen sitt felt er de profesjonelle, selv om de ikke er profesjonelle innen psykisk helsearbeid (eller helsearbeid overhodet). Er de semi-helsearbeidere, i og med at de har opparbeidet en anselig mengde egenerfart kompetanse, og kan vise til bedring hos brukerne de jobber med? Er de profesjonelle amatører? Eller anti-profesjonelle? Mens flere forfattere skriver om økte krav om profesjonalitet blant helsearbeidere, og at helsearbeidere nærmest skjuler det når de viser omsorg for brukere fordi de kan oppfattes som uprofesjonelt og overengasjert, så står fremdeles tilbyderne fritt til å engasjere seg i den grad de ønsker. Flere tilbydere fortalte at de hadde privat SMS-kontakt med brukerne sine for å følge dem opp etter at de var ferdige på gården fordi kommunen ikke klarte å stille opp med et ettervern som fungerte. For psykisk helsearbeidere kan det oppleves som om den litt gammeldagse, tradisjonelle omsorgen må vike for vedtatte retningsslinjer og forskningsbasert praksis vitenskap, og virkningen av å opptre litt utenfor det profesjonelle området er vanskelig å få dokumentert fordi helsearbeiderne ikke

kan innrømme at de viser omsorg utenfor rammene⁶⁶. Allikevel forteller pasienter og brukere om vendepunkt i sykehistorien sin der en profesjonell har brydd seg litt ekstra, og at dette har betydd mye for dem."⁶⁷ Lund (s. 54) fortsetter: " Man kan tenke seg at tilbyderne har en genuin måte å nærme seg brukerne på, et medmenneskelig engasjement som ikke er visket bort av profesjonalisme." Hun viser videre til Bøe og Thomassen⁶⁸ som fremlegger en antakelse om at såkalte eksperter i psykiatrien bruker et språk som gjør avstanden mellom bruker og hjelper større, mens tilbyderne får god kontakt med brukerne og oppnår raskt tillit.

Vi har flere utsagn som illustrerer dette nære, medmenneskelige språket hos tilbyderne:⁶⁹ "En må ha dialog - ikke monolog - med ungdommene (brukerne/-deltakerne). De må kjenne seg trygge og kunne gå ved siden av bonden i de ulike oppgavene. Ungdommene må føle fellesskap med andre på gården. Bonden må se enkeltpersonen, motivasjonen må sitte i hjertet, han/hun må vise likeverdighet og la deltagerne prøve og feile. Bonden bør være som en venn og være utadvendt, han/hun skal først og fremst være medmenneske og ikke behandler".

Det ble tydelig understreket at økonomien ikke kan være motivasjonen for å jobbe med Grønn omsorg. Som en av Lunds informanter sa:

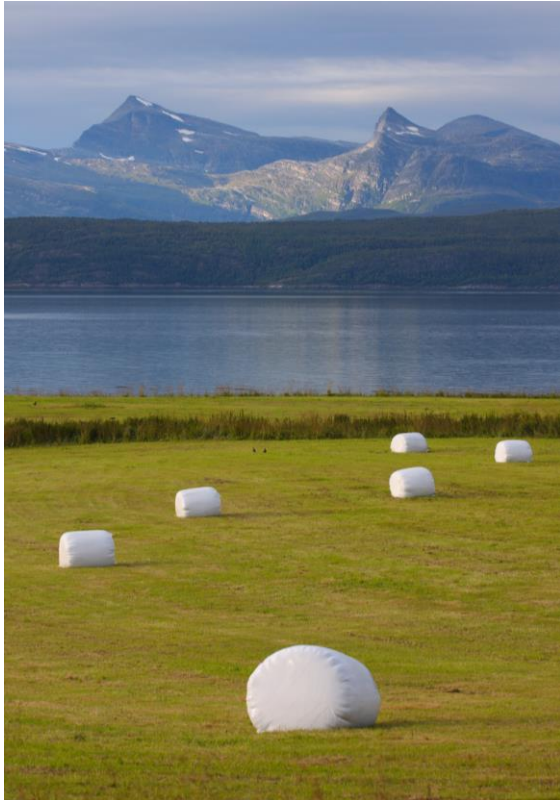
”De som er seriøse melder seg jo inn og tar (HMS-) kursa, så da får du jo luka ut de som ikke er like seriøse. Så det er vel kanskje noe av det som har hengt igjen og, føler jeg, at det er mange som så det å ha særlig rusmisbrukere boende på gården (...) og få godt betalt for det. Og de hadde en hybel og der kunne de egentlig bare sitte og ruse seg, og så fikk de (bonden) betalt. For fjøsstellet tok jo bonden seg av likevel. Det var noen sånne useriøse som gjorde at det fikk dårlig rykte, tror jeg” (s. 47).

I løpet av en rekke intervjuer har vi fått fram engasjementet hos bøndene/tilbyderne for de som faller utenfor, de som ikke passer inn i skolesystemet, de som kanskje er for kreative, de som bare trenger å bli sett og møtt uten fordommelse og nedvurdering. Det er ikke tvil om at mange stiller med et genuint ønske om å få hjelpe brukerne, og med spesielle forutsetninger: Vi skrev foran om han som gikk fjelltur med en rusavhengig som aldri før hadde opplevd fjellet, og han som opplevde at gutten fortalte historien om sin forlatthet til et nyfødt lam. Det er

også en spesiell forutsetning å kunne jobbe sammen om praktiske ting, eller sitte rundt leirbålet, og dermed få en naturlig situasjon rundt det å dele de innerste tankene.

Det tilbyderne trekker fram som viktige faktorer, er empati, medmenneskelighet, oppgaver som må gjøres fordi naturen og årstidene krever det, ansvaret for noe levende slik at fokus tas bort fra egne problemer, og muligheten til å tilpasse oppgavene til den enkeltes ferdigheter på det gitte tidspunktet. De nevner videre behovet for en sosial kompetanse, som også inkluderer humor og evne til å håndtere uforutsette ting. Diagnoser er ikke viktig for de tilbyderne vi har snakket med. Flere av dem har til og med en klar bevissthet om at diagnosene ikke hjelper og at det er nødvendig å stille seg kritisk til slike merkelapper og i stedet se mennesket.

Er dette profesjonalitet? Spørsmålet er vanskelig å svare på uten en lengre diskusjon, men spør en om det er relevant kompetanse for å hjelpe mennesker som er i ferd med å falle utenfor, tilbake til jobb, utdanning eller et meningsfullt liv, må svaret være ja.

KAN VI TENKE NYTT OM KOMPETANSE PÅ DETTE FELTET?

I denne siste delen vil vi reflektere over hva kompetanse innen feltet Grønn omsorg betyr. Kogstad fant i sitt doktorgradsarbeid⁷⁰ at det ikke-profesjonelle nettverket i svært stor grad yter hjelp også i de alvorlige tilfellene av psykiske kriser, og at mange har opplevd å kunne snakke gjennom traumatiske opplevelser nettopp med personer i det uformelle nettverket. De som var sosialt ensomme og utsatte var dessuten mer utsatt for negative erfaringer også i møte med hjelpeapparatet. De opplever altså en dobbelt byrde: De savner den uformelle hjelpen som majoriteten har opplevd mest

virkningsfull, og de er mer utsatt for krenkelser i møte med hjelpeapparatet.

At kjernen i god profesjonalitet dreier seg om muligheten til å snakke gjennom vanskelige opplevelser, støttes også av annen recoveryforskning,⁷¹ og av Fakta-rapporten⁷² der det beskrives som en kjernefaktor.

Dokumentasjonen peker mot at det er viktig å se bortfor helsetjenestene for å forstå mer av hvordan mennesker kan hjelpes gjennom psykiske kriser og funksjonshindringer. Vi ser også en internasjonal tendens til at andelen mennesker med psykiske funksjonshindringer som velger annen type hjelp enn den profesjonelle, er økende. Mellom 1957 og 1996 økte andelen som søkte hjelp fra sosiale nettverk fra 7% i 1957 til 28% i 1996⁷³. Statistisk sentralbyrå (2008) har vist at det også i Norge ser ut til å være en reell endring i hjelp-søker mønsteret. Flere mennesker søker ulike alternativer til de tradisjonelle helsetjenestene.

Forskningsfunn antyder at mange flere kunne vært hjulpet dersom flere nettverkspregede tiltak ble etablert for grupper i sosialt sårbare situasjoner^{74 75 76}, og hvis flere nettverkskvaliteter – som

fokus på de universelle, menneskelige behovene - ble integrert i det ordinære hjelpeapparatet^{77 78}. Også nettverksmøter hvor deltakerne møter på likeverdig basis, er en modell med lovende kvaliteter⁷⁹.

Det er ikke bare innen Grønn omsorg man leter etter nye kompetanseformer for å møte behovene hos mennesker som sliter psykisk eller er marginalisert i forhold til utdanning og arbeidsliv. I bl.a. Berlin er det et såkalt "Runaway center" hvor likemenn gir støtte i krise, basert på traumekunnskap. Så har vi den kjente Soteriahus-modellen hvor prinsippet er å "være hos" mennesker i stor psykisk krise⁸⁰. Innholdet i flere alternativer er beskrevet som rolige steder for retreat,

kontakt med dyr og natur, kunstneriske aktiviteter, skriving, politisk aktivisme, en balansert livsstil med sunn diett, frihet til å velge de en vil ha hjelp fra, støtte til å tenke forbi krisene, og respekt for ett eget, personlige rom.⁸¹

Tendensen de senere årene peker mot en alminneliggjøring av psykiske lidelser og funksjonshindringer. Da er det viktig at veien ikke bare går ut av institusjonene, men også ut av den typiske behandlingsrelasjonen, og at vi verdsetter de genuine, menneskelige egenskapene som i flere undersøkelser har vist seg å være like viktige for mennesker i krisesituasjoner som den profesjonaliserte behandlerkunnskapen⁸².

VEDLEGG: TO EKSEMPLER PÅ ORGANISERING AV INN PÅ TUNET

1. Trondheimsmodellen

Trondheim har flere Inn på tunet-gårder, men to av dem har tilrettelagte tilbud for personer med psykiske lidelser. Oppstart av Inn på tunet i Trondheim kommune ser ut til å være basert på engasjementet hos enkeltpersoner i den sentrale administrasjonen. Koordinator for Inn på tunet er organisert direkte under kommunaldirektør for helse og velferd. Kommunen etterspør tjenestene og er dermed ikke en passiv mottaker av salgsframstøt fra bønder. Samtidig er det et samarbeid med

landbruksavdelingen hos fylkesmannen som tar seg av rekruttering og informering av bønder. Landbruksavdelingen sjekker ut hvilke forutsetninger og muligheter som er til stede, samt at de eventuelt videreformidler kontakt med Innovasjon Norge (for tilskudd til investeringer), og oppretter så kontakt mellom tilbyder og Inn på tunet-ansvarlig i rådmannens fagstab. Ansvar for den jevnlige kontakten med tilbyderne er delegert til enhetsledere. Disse hjelper tilbyderne med oppstart og gjennomføring, og velger

ut brukere som passer til tilbudet. Kommunen har tatt seg god tid til å finne riktige tilbydere og utforme gode tilbud. En er fra kommunens side bevisst på betydningen av langsiktighet og kvalitet, til en fornuftig pris. Større tiltak legges ut på anbud. Dette har medført økt kompetanse i kontraktsutforming.

Politikerne har vist stor vilje til å prioritere Inn på tunet-satsingen, men ønsker for framtiden at NAV skal utvikle mer arbeidsrettede tiltak, gjerne på de samme gårdene som kommunen kjøper tjenester av. Dette fordi enkelte av brukerne som Trondheim kommune betaler for, etter

hvert fungerer såpass bra at de kunne tatt del i et NAV-tiltak for en mulig tilbakeføring til arbeidslivet på sikt - "for den virkningen ser vi at gårdstilbudene våre har hatt."

2. Nordland

Grønn omsorg og kunnskapsformidling er det foreløpig siste prosjektet i en serie på 4 i regi av Fylkesmannen i Nordland i perioden 1994-2009. Avslutninga av dette prosjektet innebærer at den prosjektretta satsinga på Grønn omsorg (heretter kalt Inn på tunet – IPT) avsluttes fra Fylkesmannens side i denne omgang.

Prosjektet hadde som målsetting at landbruket i Nordland skulle utvikle seg og gi tilbud som kunne bidra til å løse viktige oppgaver for opplærings-, helse- og sosialsektoren. For å nå dette målet ble innsatsen i prosjektet retta inn mot 5 satsingsområder; informasjon, tilrettelagt arbeid for personer med psykiske problemer, gården som pedagogisk ressurs, tilrettelagte ferie- og fritidstilbud og kvalitetssikring – med fokus på hesten som helsearbeider. Ved avslutninga av prosjektet er det ingen tvil om at hovedmålet med prosjektet er nådd. Men det er åpenbart at Fylkesmannen fortsatt må ha en sentral rolle i det videre arbeidet med Grønn omsorg/Inn på tunet.

Prosjektet har hatt bred forankring i og med en styringsgruppe med representanter for fylkesmannen i Nordland, Nordland bonde- og småbrukerlag pluss bondelag, KS Nordland, 4H Nordland og pårørendeforeningen innen psykiatrien (LPP). Videre har det vært arbeidsgrupper for de ulike områdene. I arbeidsgruppen for psykisk helse satt representanter fra NAV-storbysatsingen, helseetaten hos fylkesmannen, Nordlandssykehuset, Bodø kommune og LPP.

Måloppnåelsen i prosjektet viste seg å være svært personavhengig. I de

kommunene der den lokale drivkraften manglet, stoppet prosessen opp og resultatene uteble – i de andre kommunene ble det etablert flere tiltak. Dersom man skal få en positiv utvikling med et bredt tilbud i Nordland, er det viktig å videreføre den tverrfaglige informasjonen – og samarbeidet internt hos fylkesmannen og over til andre instanser som NAV, Helseforetaket, KS, Bufetat, kommunene med flere, slik at fagfolk utenfor landbruksfeltet i større grad tar til seg informasjon. Hovedkonklusjon er at det i løpet av prosjektperioden er etablert mange nye tilbud i fylket pluss at et betydelig antall gårdbrukere i fylket er i planleggingsfasen for å etablere nye tilbud. Dette er et direkte resultat av det omfattende informasjonsarbeidet som har vært gjennomført i regi av prosjektet. På sikt regner en med flere etableringer, men nå er det forventninger om at dette skjer ved at NAV og ASVO (arbeidsmarkedsbedriftene) viser vilje og evne til å etablere arbeidstrenings- og aktivitetstilbud på gård. Det blir viktig å stimulere det gode samspillet mellom Gårdene, kommunene, NAV fylke og ASVO

FOTNOTER

¹ I del I, håndbokdelen, brukes begrepet Inn På Tunet. I del II og III hvor vi problematiserer og drøfter feltet i en mer internasjonal sammenheng, brukes hovedsakelig Grønn omsorg, som da også omfatter Grønt arbeid og andre Naturbaserte tjenester

² Landbruks- og matdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet (2012): Strategiplan: Inn på tunet. Nasjonal strategi

³ Sempik, J., Hine, R, Wilcox, D. (2010). Green care: A conceptual framework. A report of the working group on health benefits of green care. Cost 866, Green Care in Agriculture: Centre for child and family research. Loughborough University

⁴ Hassnik & van Dijk 2006, Sempik et al, 2010 (se note 3)

⁵ Kellert, S. R. Og Wilson, E. O. (Red.) The Biophilia Hypothesis. Island Press.

⁶ Dvergsdal, G., Båtevik, FO, Åarset, ME (2012): Inn på tunet i kommunal tjenesteproduksjon. Når standardiserte tilbud ikke strekk til? Møreforskning rapp 33

⁷ Stønad gis i ett år og utgjør 2G (1 G var i 2012 kr. 82122,00). Det er mulighet til forlengelse et år til. Man må gå inn i et program som inneholder arbeidsrettede aktiviteter, opplæringsaktiviteter og tett individuell oppfølging. Ordningen var myntet på personer som hadde levd på sosialhjelp en stund, eller sto i fare for å bli avhengige av sosialhjelp og kan ses som et uttrykk for at NAV ville gjøre noe med gråsonen mellom sosialhjelp og trygdeytelser, og samtidig få flere over på yrkesrettede aktiviteter. Samtidig kan det se ut som kvalifiseringsprogrammet har skapt forventninger i kommunene til statlig ansvar for oppgaver som NAV stat heller ville overlate til kommunene.

⁸ Helse, miljø og sikkerhet. Dokumentasjonshefte for HMS-arbeid på gården. Versjon 5. oktober 2011. HMS-heftet inneholder sjekklister og praktiske tiltaksplaner

⁹ Veileder for NAV-kontoret, Grønt arbeid – en god start på veien mot arbeidslivet. Arbeid og psykisk helse

¹⁰ Grønt arbeid er primært basert på APS (arbeidspraksis i skjermet virksomhet) og skal være et supplement til allerede eksisterende tiltakstilbud i NAV. Tiltaket er organisert som et eget fagutviklingsprogram i satsningen på arbeid og psykisk helse i NAV og med en egen fagansvarlig i Arbeids- og Velferdsdirektoratet som bidrar med fagstøtte og påser at retningslinjene og veileder følges. En fylkeskoordinator for arbeid og psykisk helse, i hvert fylke, har oppfølgingsansvaret overfor de lokale NAV-kontorene.

¹¹ KSL-standard, versjon 1, Juni 2010: Sjekkliste med veiledning. Krav til tiltaksplass på gård for Grønt arbeid.

¹² Kilden til mye av informasjonen I dette avsnittet er stabssjef i Løten kommune, Tore Edvardsen

¹³ Punktene er hentet fra powerpointpresentasjon av stabssjef i Løten kommune, Tore Edvardsen

¹⁴ Disse beløpene gjaldt 31.12.2012

¹⁵ KS (2012) Hvordan er handlingsrommet I anskaffelsesregelverket? Første utgave, en kort veileder.

-
- ¹⁶ De Vries, S. (2006) Contribution of natural elements and areas in residential environments to human health and wellbeing, In; J. Hassink & M. Van Dijk: Farming for health. Proceedings of the Frontis Workshop on Farming for Health. Wageningen, The Netherlands, 16.-19. March 2005
- ¹⁷ O'Brian, L. & Murray, R. (2007) Forest School and its impact on young children: Case studies in Britain Urban Forestry and Urban Greening, 6:249-265. Grahn, P. (2009) Naturen som friskfaktor. Powerpointpresentasjon. Område Arbetsvetenskap Ekonomi och Miljöpsykologi, SLU Alnarp
- ¹⁸ Berget, B., & Braastad, B. O. (2008). Kunnskapsstatus og forskningsbehov for Inn på tunet. Ås: Universitetet for miljø og biovitenskap.
- ¹⁹ Se for eksempel: Karon & VandenBos 1981; Mosher & Hendrix 2004; Seikkula et al. 2004; Jackson 2005; Ciompi et al. 1992 Read et al. 2004; Aderhold & Stastny 2007; Wampold 2001; Eliasson & Seikkula 2006; Irwin 2004; Karon 2005 Hopper et al. 2007, Davidson and Strauss. 1992; Glover 2002; Glass and Arnkoff 2004; Topor 2004; Davidson et al. 2005; Deagan 2005; Mead and Copeland 2005; Spaniol et al. 2005; Borg 2007; De Vecchio 2007; Onken et al. 2007) i prosjektbeskrivelsen: Kogstad, R. (2009): Recovery Oriented Green Care Services. Søknad til Norges forskningsråd, Natur og Næring
- ²⁰ Nordh, H., Grahn, P., & Wæhrborg, P. (2009). Meaningful activities in the forest, a way back from exhaustion and long-term sick leave. Urban Forestry and Urban Greening 8, 207-219.
- ²¹ Sempik, J., Hine, R., & Wilcox, D. (2010) Green Care: A Conceptual Framework. A report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care. Cost 866, Green Care in Agriculture. Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University.
- ²² Haugan, L., Nyland, R., Fjeldavli, E., Meistad, T., & Braastad, B. O. (2006). Green care in Norway. In J. Hassink & M. van Dijk (Eds.) Volume 13 Farming for Health: Green Care Farming across Europe and the United States of America. Dordrecht: Springer.
- ²³ Aasen, R. O. (2012). Opplevelser av grønn omsorg – brukernes perspektiv. Masteroppgave. Gjøvik: Høgskolen i Gjøvik.
- ²⁴ Berget, B. O. (2006). Animal-assisted therapy: effects on persons with psychiatric disorders working with farm animals. Ås: Universitetet UMB.
- ²⁵ Aasen, R. O. (2012). Se over
- ²⁶ Fjeldavli, E., & Meistad, T. (2004). Grønn omsorg og inn på tunet. Frekvensrapport fra en spørreundersøkelse blant gårdbrukerne. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- ²⁷ Meistad, T., & Nyland, R. (2005). Du må så før du høster. <http://www.nav.no/805320684.cms>
- ²⁸ Aasen, R.O. (2012) Se over
- ²⁹ Aasen, R.O. (2012) Se over
- ³⁰ Martinsen, E. W. (2011). Kropp og Sinn. Fysisk aktivitet – Psykisk helse – Kognitiv terapi (2. Utg.) Bergen: Fagbokforlaget.
- ³¹ Growth Point, 1994.
- ³² van den Berg, A. E. og Custers, M. H. G. (2011) Gardening Promotes Neuroendocrine and Affective Restoration from Stress. Journal of Health Psychology, Vol. 16(1), 3-11.

-
- ³³ Berget, B., Ekeberg, Ø., & Braastad, B. O. (2008) Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on self-efficacy, coping ability and quality of life, a randomized controlled trial. *Clinical Practice & Epidemiology*. 2008; 4: 9.
- ³⁴ Pedersen, I. (2011) Farm animal-assisted interventions in clinical depression. Dr.avhandling, UMB
- ³⁵ De Vries, S. (2006) Contribution of natural elements and areas in residential environments to human health and well-being. In: J. Hassnik & M. Van Dijk: Farming for health. Proceedings of the Frontis Workshop on Farming for Health Wageningen, The Netherlands 16.-19. March 2005
- ³⁶ Lund, I. E. (2012) Grønn omsorg som psykisk helsearbeid – et tilbyderperspektiv. Masteroppgave innen masterutdanning i psykisk helsearbeid. Elverum: Høgskolen i Hedmark.
- ³⁷ Sempik et al. (2010), se fotnote 21
- ³⁸ Årsrapport, Grønt arbeid/Vilje viser vei, NAV 2007
- ³⁹ Gjønnes, L.P. og Sørbrøden, Ø. (1998): Evaluering av Grønn omsorg-prosjekter i Vestfold
- ⁴⁰ Aasland, T. (2002) Grønn omsorg – Bruk av gården som ressurs for opplærings-, helse- og sosialsektoren
- ⁴¹ NAV (2007) Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse (1a)
- ⁴² Arbeids- og inkluderingsdepartementet (2010) Inkluderende arbeidsliv (1c)
- ⁴³ Rambøll Management Consulting (2009) Kartlegging av ungdomstiltak. NAV Drift og utvikling,
- ⁴⁴ Møller, G. (2005) Arbeidsrapport basert på registerdata 1996-1999 pluss 2000-2002: Hvilke tiltak yrkeshemmede med psykiske lidelser deltar i og hvilken effekt de har av å delta (Bakgrunnsperiode 1994-1995, Tiltaksperiode 1996-1999, Resultatperiode 2000-2002), Telemarksforskning
- ⁴⁵ NAV og Helsedirektoratet: Arbeid og psykisk helse – Jobbmestrende oppfølging (2010)
- ⁴⁶ Meistad, T. & Nyland, R. (2005) Du må så før du høster – om arbeidsmarkedstiltak på gård for mennesker med psykiske lidelser. Trondheim: Bygdeforskning, Rapport 2/05.
- ⁴⁷ Wigum og Solberg (2008) Hva skal vi med grønt arbeid (1b)
- ⁴⁸ Sosial- og helsedirektoratet (2005): Arbeidsrettede tiltak for personer med psykiske problemer. En systematisk oppsummering av internasjonal effektforskning. Søk foretatt i desember 2004.
- ⁴⁹ Kongshaug (2004) Tale: Grønn omsorg - Grønt samarbeid i Telemark (1b)
- ⁵⁰ Åm, T. (2010a) Samhandlingsreformen – også Inn på tunet, powerpointpresentasjon, mai
- Åm, T. (2010b) Samhandlingsreformen – kan Inn på tunet spille en rolle? Ppt, november
- ⁵¹ LMD (2007) Handlingsplan for Inn på Tunet (1a). Innovasjon Norge på oppdrag fra LMD
- ⁵² Heggem, K. (2010) Tale: LMDs satsing på Inn på Tunet (1b)
- ⁵³ Dvergsdal et al. (2012) Inn på tunet i kommunal tenesteproduksjon. Når standardiserte tilbud ikke strekk til. Rapp.33, Møreforskning

-
- ⁵⁴ Eriksson og Granerud (2012) Kvalitativ studie av brukeres erfaring med Grønn omsorg. Høgskolen i Hedmark
- ⁵⁵ Agdal, Hopfenbeck, Kogstad (2012) Prosesstudie, Høgskolen i Hedmark
- ⁵⁶ Hopfenbeck, Kogstad, Hummelvoll (2012). Grønn omsorg i tekst og tale, rapport 3/12, Høgskolen i Hedmark
- ⁵⁷ Aasen, R.O. (2012) Opplevelser av grønn omsorg – brukernes perspektiv, Masteroppgave Høgskolen Gjøvik
- ⁵⁸ Lund, I.E. (2012) Grønn omsorg som psykisk helsearbeid – et tilbyderperspektiv. Masteroppgave, Høgskolen i Hedmark
- ⁵⁹ Berg, B., Haugan, L., Tollefsen, K-R, Onsrud, T. (2005) Kompetanseutvikling – Inn på tunet. Uttalelse fra arbeidsgruppe
- ⁶⁰ Møller, G. (2005) Arbeidsrapport basert på registerdata 1996-1999 pluss 2000-2002: Hvilke tiltak yrkeshemmede med psykiske lidelser deltar i og hvilken effekt de har av å delta (Bakgrunnsperiode 1994-1995, Tiltaksperiode 1996-1999, Resultatperiode 2000-2002), Telemarksforskning
- ⁶¹ Lund, I.E. (2012) Grønn omsorg som psykisk helsearbeid – et tilbyderperspektiv. Masteroppgave, Høgskolen i Hedmark
- ⁶² Kogstad, Hopfenbeck, Agdal (2012) prosesstudie, Høgskolen i Hedmark
- ⁶³ Schafft, A. (2008) Psykiske lidelser og arbeidsintegrasjon i Skandinavia: En kunnskapsstatus. Oslo, Arbeidsforskningsinstituttet. Rapport 4
- ⁶⁴ Kullseid, B. (2009) APS Vilje Viser Vei. Gård og bedrift. "En evaluering." Sandnes Pro-Service. Rapport august.
- ⁶⁵ Lund, I.E. (2012) Grønn omsorg som psykisk helsearbeid – et tilbyderperspektiv. Masteroppgave, Høgskolen i Hedmark
- ⁶⁶ Topor, A. (2006) Hva hjelper? Veier til bedring for alvorlige psykiske problemer. Oslo: Kommuneforlaget
- ⁶⁷ Topor (se over). Kogstad, R. , Ekland, T-J, Hummelvoll, J.K. (2011) In defence of a humanistic approach to mental health care: recovery processes investigated with the help of clients' narratives on turning points and processes of gradual change. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 18, 479-486
- ⁶⁸ Bøe, T.D., & Thommassen, A. (2000) Mot en mer menneskelig psykiatri – Fra autoritet og kontroll til dialog og deltakelse. Otta: Universitetsforlaget
- ⁶⁹ Hentet fra: Hopfenbeck, Kogstad og Hummelvoll (2012) Grønn omsorg i tekst og tale, rapp 3712, Høgskolen i Hedmark
- ⁷⁰ Kogstad, R. (2011) Fortellinger fra andre posisjoner... Dr. avhandling, medisinsk fakultet, Oslo
- ⁷¹ Schön, U-K., A. Denhov, and A. Topor (2009). Social Relationships as Decisive Factor in Recovering From Severe Mental Illness. *International Journal of Social Psychiatry*, Vol. 55, No. 4, 336-347.
- ⁷² Faktarapport om årsaker til psykiske plager og lidelser (2000) Avgitt av ekspertgruppe til Sosial- og helsedepartementet. Sosial- og helsedepartementet
- ⁷³ Swindle, R. 2000. Responses to Nervous Breakdowns in America over a 40-year Period. *American Psychologist*, Vol. 55, No. 7
- ⁷⁴ Wilson, M.E., S. Flanagan, and C. Rynders. 1999. The FRIENDS program: A peer support group model for individuals with a psychiatric disability. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 22 (3), pp. 239-24.7.

⁷⁵ Hardiman, E.R. 2004. Networks of Caring: A Qualitative Study of Social Support in Consumer-run Mental Health Agencies. *Qualitative Social Work*, Vol. 3, Issue 4, pp. 431-448.

⁷⁶ Granerud, A. and E. Severinsson. 2006. The struggle for social integration in the community – the experiences of people with mental health problems. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 13, pp. 288-29.3

⁷⁷ Davidson, L. and J.S. Strauss. 1992. Sense of self in recovery from severe mental illness. *British journal of medical psychology*, 65, 131-145.

⁷⁸ Aderholdt, V. and P. Stastny. 2007. Full Disclosure: Toward a Participatory and Risk-Limiting Approach to Neuroleptic Drugs. *Ethical Human Psychology and Psychiatry*, Volume 9, Number 1, pp. 35-61.

⁷⁹ Seikkula, J. 2000. *Åpne samtaler*, Oslo: Tano – Aschehoug.

⁸⁰ Mosher, L. and V. Hendrix. 2004. *Through Madness to Deliverance*. USA: Xlibris Corporation.

⁸¹ Stastny, P. and P. Lehmann. (eds). 2007. *Alternatives beyond psychiatry*. Berlin: Peter Lehmann Publishing.

⁸² Strupp, H.H. 1995. The psychotherapist's skill revisited. *Clinical Psychology*, 2, pp. 70-74.